

SAVETNO IZVRŠNO VEĆE
CENTAR ZA INFORMACIONU I
DOKUMENTACIONU DELATNOST
Inv. br. 4384
SIGN. _____

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
МИНИСТАРСТВО ГРАЂЕВИНА
КЊИЖАНИЦА
Број 351

19

О АМНЕСТИЈИ У СРПСКОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ

У ВЕЗИ СА ПИТАЊЕМ

СУДСКОЈ ОДГОВОРНОСТИ ЗАВЕРЕНИКА

ПРЕВЕО СА ФРАНЦУСКОГА
Ј. К.

СА ЈЕДНИМ ПОГОВОРМ
МИЛЕНКА Ђ. ПОПОВИЋА
адвоката

Издање власништва СМОТРЕ

ШТАМПАРИЈА _____
САВЕ РАДЕНКОВИЋА И БРАТА
ДЕЛИСКА УЛ. БР. 1. _____

БЕОГРАД, 1909.

ЦЕНА 1.50 ДИН.

Чаб. др.
35128

Ова расправа професора Университета Г. Живојина М. Перића изашла је 1907. год. у париском часопису *Revue générale du droit, de la législation et de la jurisprudence*, а из њега је прештампана и у засебну књигу.

Сад се с њом упознаје и наша публика, која је о њеном предмету имала да прочита читаву литературу. Особине — објективност и научни карактер — дају јој лепо место у тој литератури. Поред искључиво стручне стране, ова расправа садржи и политичке консидерације, које су неизбежне код студија из јавног права, али које им не морају умањити непристрасност.

14. Децембра 1909. год.,
Београд.

J. K.

О

Амнестији у српском кривичном праву

У ВЕЗИ СА ПИТАЊЕМ О СУДСКОЈ ОДГОВОРНОСТИ ЗАВЕРЕНИКА.

§ 1-ви

1. — Код амнестије се јављају ова три питања: 1^о, Која је власт надлежна за давање амнестије? 2^о, За које деликте може амнестија да се да? и најзад 3^о Каква су јој дејства?

2. — Код прве тачке законодавства се деле у две групе: једна стављају право амнестије у надлежност законодавне власти; по другима, за давање амнестије надлежан је шеф управне власти.

Амнестија није ништа друго него делимично укидање једног закона: она спречава да буду примењени извесни прописи кривичног закона. Стога је опште мишљење да амнестију треба уврстити у оне предмете који су стављени у надлежност законодавне власти, јер једино она може укидати законе, у целини или делимично. Рећи да је амнестија један акат извршне власти и из тога разлога ставити је у надлежност шефа државе, значило би тврдити да извршна власт може пуноважно закон и не применити — јер, као што мало час видесмо, амнестија није ништа друго него непримењивање једног закона — а то је очигледно погрешна теза, зато што извршна власт, установљена с том мисијом да извршује законодавчеву вољу, не може, ако се ставимо на правно гледиште, ту вољу не поштовати.

3. — У Србији увек се сматрало право давања амнестије као Краљева прерогатива. Зато су оба Устава, која су предвидела овај начин ослобођавања криваца — Устави од 1888. и 1901. — и садржавали изречна наређења која су оглашавала Краља за надлежног по предмету амнестије. Садашњи Устав у томе није учинио измену: његов члан 50. садржи исто правило. Према објашњењима која смо дали о карактеру амнестије, српски систем, код питања о власти надлежној за амнестирање, нема тачну правну подлогу. У Француској, рачунајући од Треће Републике, надлежна је за амнестију законодавна власт, на основу Уставнога Закона од 25. Фебруара 1875. (чл. 3.).¹ Исто је тако било и под Уставом од 4. Новембра 1848..²

4. — 2^о На које деликте амнестија може бити примењена? Ово се питање јавља код неполитичких деликата, јер се сви слажу у томе: да политичке кривице могу бити предмет амнестије. Што се, пак, тиче других, неполитичких, деликата, француски Уставни Закон, напред наведени, не прави разлику, у свом члану 3., између тих деликата и деликата политичких, из чега излази да неко може, у Француској, бити амнестован чак и онда кад је учинио најтежу неполитичку кривицу. У томе су писци једнодушни. У Србији, по Уставу од 6. Априла 1901., амнестија се могла дати само политичким кривцима. Осим тога, Краљ није имао у опште право амнестирати Министре (чл. 82.). Устав од 1888. није ограничио амнестију на политичке кривице, што значи, да ју је допуштао исто тако и код неполитичких деликата. Данашњи Устав (од 5. Јуна 1903.) слаже се, и у тој тачки, са Уставом од 1888., с том разликом само, што Краљ нема право аболиције код неполитичких деликата (члан 51.). Што се тиче министара, члан 139. овога Устава овако се изражава: „Краљ не може осуђеном министру ни смањити ни опростити казну без пристанка Народне Скупштине, нити може прекинути поведену истрагу против оптуженог министра“. Пошто је прекид истраге или аболиција само један специјалан

¹ Daresté, *Les Constitutions modernes*, I, стр. 9.. Исто је тако и у Холандији, Daresté, *op. cit.*, I, стр. 88. (чл. 66. *in fine* Устава од 11. Октобра 1848.).

² Maurice Block, *Dictionnaire politique*, стр. 77. (*Amnistie*, од А. Hébrard-a).

случај амнестије, можемо се запитати, да ли Краљ има у опште право амнестовања министара, то јест да ли има право да их амнестује пре почетка истраге или после коначне осуде? Правило *exceptiones sunt strictissimae interpretationis* могло би нас одвести ка афирмативном одговору. Јер је чл. 50. Устава дао монарху право амнестије без ограничења, и том је праву учинио само изузетак предвиђен у члану 139., по коме, као што смо видели, Краљ не може прекинути истрагу предузету против министра. Последица би тога била та, да Краљу, изван овога случаја, није забрањено давање амнестије министрима. Али се ово мишљење тешко може помирити са интерпретационим правилом: да ко не може мање не може ни више. Заиста, чим Краљ нема право помиловања Министара без пристанка Народне Скупштине, не може их, тим пре, ни амнестовати, пошто је амнестија обимнији акат него помиловање.

5. — Ми смо напоменули да се амнестија у Француској може применити на сваку врсту деликата. Затим, има земаља у којима је ова институција непозната; у њима може бити само помиловања. Изгледа да се на амнестију гледа симпатично нарочито у земљама с демократским режимом. Тако, она не постоји у кривичном праву Немачке Царевине.¹

6. — 3^о Између амнестије и помиловања велика је разлика у погледу њиховога дејства. То долази од ове основне разлике између те две институције, што, после помиловања, деликат остаје и даље, док га амнестија брише, као да никад није ни био учињен. То повлачи за собом више последица, а нарочито ове, које су најглавније: а) Амнестија спречава поврат, који остаје могућан у случају помиловања; в) Помиловање не ослобођава осуђене од оних губитака права на које су их судије осудиле, или који су придодати самим законом неким казнама, као: губитак грађанске части, губитак грађанских, приватних и породичних права,²

¹ Професор Берлинскога Университета, Г. Ф. од Листа, не говори о њој у свом *Немачком кривичном праву*. Он се бави само помиловањем. Упоредити, такође, Laband, *Le droit public de l'Empire allemand*, француско издање, Boucard et Jèze, св. IV., стр. 381. и даље; и стр. 393..

² Garraud, *Précis de droit criminel*, стр. 422..

док онај који је био амнестован остаје и ту неоштећен, из тог сасвим простог разлога, што амнестија стиже пре осуде или бар пре коначне осуде.¹ У Србији тај факат што је неко осуђиван раније ствара, ако буде помилован, отежавну околност, ако је протекло од помиловања више од десет година. Због овог великог размака времена од прве до друге правне повреде, друга се не сматра као поврат, али ипак остаје отежавна околност (§ § 65. и 73. Казненога Законика Српског). Наравно да се овај правни пропис не примењује у случају амнестије.

7. — Рекли смо да амнестије брише деликат. Наравно, овде је реч о *правном* уништењу правне повреде. По себи се разуме да физички, материјално, амнестија њу не може да уклони.² У том погледу деликат постоји и даље. Следствено, код амнестије се долази до резултата: деликат остаје некажњен, један казнени закон, издан у друштвеном интересу, остаје без примене.

Међутим, како су закони, а то нарочито важи за кривичне (казнене) законе, донесени зато да се извршују, амнестија се јавља као институција која се не слаже потпуно са тим друштвеним интересом. И из тог разлога нисмо убеђени да је она корисна. По нашем мишљењу, она јако личи на једну антисоцијалну меру, нередовну, супротну праву. Да кажемо отворено, она има по мало револуционаран карактер. Ми мислимо да из оваквих разлога и није у неким земљама усвојена. Устав од 1869., Устав конзервативан, није одобравао амнестију. Она се у Србији појавила тек са Уставом од 1888., названим *Радикални Устав*.

8. — Каже се да амнестија доприноси миру и стишавању у држави. Ми не верујемо у то. Она је, напротив, непријатељ мира и стишавања. Она наводи појединце на извршивање деликата, нарочито политичких, на које се она обично и примењује, па и у

¹ Ако амнестија дође после коначне осуде, тада је губитак угашен стога што је и сам деликат због амнестије угашен.

² У погледу на грађанско-правне последице правне повреде, амнестија не отклања тужбу за накнаду штете коју је дело проузроковало као ни грађанску осуду изречену због тог дела. Garraud, *op. cit.*, стр. 418..

оним земљама у којима могу бити и деликати неполитички предмет амнестије, као што је у Француској (и у Србији). И заиста, да би било веће гаранције да ће појединци поштовати законе, потребно је да они буду убеђени да неће измаћи од казне која постиже онога који се о њих огреши. Али, ако се они буду могли надати, да њихове незаконите радње могу остати некажњене, — а институција амнестије ће код њих ту мисао изазвати, — закон ће имати тада, несумњиво, много мање ауторитета. Ове опсервације нарочито онда добијају снаге, кад је реч о политичким правним повредама. Смели и унеравнотежни духови лакше ће се одлучити на преврате у земљи у којој постоји амнестија него тамо где она није дозвољена: ако им пође за руком да оборе режим, у толико боље: о казни не може бити у том случају речи, пошто ће тада власт бити у њиховим рукама; а ако успеха не буде било, они ће бити амнестовани у интересу мира и стишавања!

§ 2-ги¹

9. — У чланцима у којима смо се дотакли догађаја од 29. Маја 1903., ми смо тај догађај посматрали са два гледишта: са гледишта морала и са гледишта права, остављајући на страну друга питања која је он изазивао.

Замољени, одмах после те катастрофе, од стране управе Друштва за Упоредно Законодавство, да кажемо своје мишљење о трагедији која је стала живота последњег Обреновића, ми нисмо оклевали да ову трагедију оквалификујемо као дело противно како филозофском тако и хришћанском моралу.²

10. — Не може бити ни најмање сумње о томе: да је догађај од 29. Маја 1903. у најодсечнијој противности са прописима филозофскога морала. Тај морал

¹ Датуми у овој расправи означени су по старом календару, ако се тичу српских закона и догађаја.

² Видети, у *Bulletin de la Société de Législation comparée*, Август-Септембар 1903., наш чланак: „Appendice à l'étude sur la Constitution du Royaume de Serbie du 6. avril 1901.“

суверено наређује поштовање људскога живота.¹ Напредак људскога рода не би се могао схватати, када тај род не би постојао. Како се може развијати оно чега *нема*? А у чему се другом, међутим, састоји егзистенција људскога рода ако не у физичкој егзистенцији човека? Не признавати принцип поштовања људскога живота значи проповедати корисност нестанка човечанства. Истина, увек ће бити мрачних песимиста који мисле да стварање човека није имало никаквог смисла, али овакви малобројни философи не могу претендовати на то да наметну огромној већини људи своју доктрину која води ка самоубиству. Они могу, у осталом, дати свету пример свога тврдог убеђења, лишавајући сами себе живота који сматрају за бесмислицу, али што се тиче других, нека их оставе да и они опет, саобразно својој теорији, живе.

11. — Убиство је исто тако у противуречности и са Христовим учењем. Човечанство је прошло кроз ове три етапе: у прво доба, док је владало *зло*, убити човека није било грех. Затим долази прелазна периода или периода *Шалиона*, где су добро и зло били на равној ноzi. Мојсије је учио: ако вам неко чини добро, чините и ви њему, а ако вам чини зло, вратите му га. Најзад се јавља Исус а с њим и коначна победа *добра*. Хришћанска религија забрањује зло на апсолутан начин: треба да чинимо добро чак и онима који су нам чинили зло. А како одузети живот човеку, значи учинити највеће зло које му се може учинити, убиство је забрањено на првом месту.

12. — Пошто је убиство само по себи противно и моралу и хришћанској религији, онда не треба истраживати: да ли, између извршиоца убиства и његове жртве, постоје легални односи или да ли се они не налазе у једној земљи у којој влада воља јачега, пошто у њој нема власти којој би се сви покоравали. Отуда, ни за време анархије и револуције није допуштено убити као што није допуштено ни у мирно и нормално доба.

¹ „Убиство никад није допуштено, чак ни ради највећег интереса и ради највећег добра. Тако, стари су били у заблуди што су веровали да је убиство тиранина или *tyrannicidium*, било не само легитимно, већ и часно и лепо.“ Paul Janet, *Traité élémentaire de philosophie*, стр. 592..

Ово правило стоји изнад сваке социјалне организације, претходи јој и од ње не зависи. Претпоставимо два човека који нису поданици ни једне државе¹ и који се налазе на територији која ни једној земљи не припада. Једног од њих убије други. Убица није погазио ни један позитивни закон: ни територијални закон, пошто место у коме је дело учињено не припада, као што рекосмо, ни једној држави; ни персонални закон, пошто, по претпоставци, убица није био везан, као ни убијени, ни за коју државу као поданик. Али он је повредио морални и религиозни закон који влада свима територијама, онај закон који забрањује убиство свога ближњег.²

13. — Позитивно право се овде сложило са захтевима философије и хришћанске религије: оно кажњава убиство у опште, без обзира на мотиве који су му претходили и циљ који је хтео постићи извршилац тога злочина. Право се, у случају убиства, бави само питањем о урачунљивости (*l'imputabilité*) делинквента: ако је он, у моменту извршења убиства, био свестан дела које је извршио и ако је он, у том моменту, располагао слободном вољом, он је одговоран, а не води се рачуна о томе: да ли је он убио из љубоморе, освете, убеђења (као анархист) или из користољубља. Без сумње, може се десити да мотиви злочина утичу на урачунљивост извршиоца, тако да му се услед тога виност смањује, али не треба мислити да овај последњи резултат долази од мотива: он је просто по-

¹ Може се десити и дешава се да једно лице не припада као поданик ни једној земљи. Та су лица позната под именом *Heimathlosen*. A. Weiss, *Traité théorique et pratique de droit international privé*, св. I., стр. 20..

² Принцип је да су казни закони територијални, и одатле консеквенца да држава не може казнити правне повреде учињене ван своје територије. Овај принцип има неких изузетака. Тако, у Француској, по једном закону од 27. Јуна 1866., злочини, учињени изван Француске, могу се у Француској казнити, ако су управљени против безбедности државе (француске) или ако су „фалсификат државног печата, новца у промету, банкнота одобрених законом.“ Што се тиче других злочина, они не могу бити узети у поступак и суђени у Француској, ако су извршени ван француске територије, осим ако им је извршилац Француз. Garraud, *op. cit.*, стр. 143. и 144.. Ово се последње правило примењује и на убиства, одакле излази да и убиство које смо горе претпоставили не би могло бити кажњено у Француској, пошто његов извршилац није француски поданик.

следица душевног стања извршиоца у тренутку извршења деликта.¹

14. — Из ових објашњења излази да ни тобожњи *сјас државе* не може извинити убиство. Прво, идеја о спасу државе веома је неодређена, и сваки је на свој сопствени начин може схватити. Ова доктрина је, дакле, врло опасна и она би изложила, кад би била усвојена, човечји живот сталној опасности. Затим, и ово још важније, та је доктрина у основи погрешна. Како се може држава, организована баш зато да загарантује егзистенцију људи, одржавати убиствима, актима које она баш треба по својој мисији да спречава? То би значило окренути државу против њеног основног циља, одузети јој њен *raison d'être*, и, следствено, уништити је. Држава која би једно једино убиство одобрила и не би га казнила извршила би, тиме, над собом ништа мање него самоубиство. Од тога тренутка не би могло бити више ни питања о спасу државе: кад држава више не постоји, нема шта ни да се спасава.

У осталом, то је погрешно тврђење, да егзистенцију државе може угрозити само један појединац. То би значило ставити човека над државом, учинити га јачим него што је она. То је бесмислица, јер друштво чија би егзистенција зависила од једног јединог лица, друштво које би било слабије од својих чланова, не би сачињавало државу. То значи, као што видимо, да разлог, изведен из тако званог принципа спаса државе ради оправдања убистава, отпада, пошто ту не би било

¹ Тако, на пример, фанатизам може евентуално пореметити слободну вољу човекову и навести га да учини злочин који би и он сам осудио, кад би душевно био нормалан. Судији је дужност да узме у обзир ове специјалне ситуације. Али, кад се од тога учини апстракција, нема никакве разлике, у погледу на законску одговорност, између онога који је учинио убиство с предумишљајем или из заседе да дође до новца, и онога који је извршио исти злочин зато да би се ослободио каквог противника своје доктрине, па ма како ова била племенита и човечна. С моралног гледишта као и са религиозног, могу се одвојити ове две врсте убица, и може се бити мање строг према последњем. Али, држава која је обавезна да појединцима гарантује живот у најпотпунијем смислу, овде не може поћи ни за моралом ни за религијом: кад би ступањ виности, у случају убиства с предумишљајем или из заседе (ми узимамо само тај пример убиства), зависио од побуда које су водиле руку убице, живот човечји би био сасвим недовољно заштићен.

онога што би се убиствима хтело бранити, то јест не би било државе.

15. — Из ових разматрања излази то да, кад једна држава осети потребу да прибегне, ради свога одржања, убијању својих чланова, то је знак да та држава бесповратно осуђена на пропаст. Потреба у којој би се држава налазила да се таквим средствима послужи била би сигуран доказ скоре катастрофе те државе: држава не убија већ обезбеђује живот. И пошто би употреба ових средстава одузела, на крају крајева, држави дефинитивно тај карактер (карактер државе), то јест уништила би га, зар онда није боље и не послужити се њима? На тај начин би се избегли акти противни моралу и религији, акти чије извршење, у исто време, не би спасло државу, или боље оно што се сматра као држава.

Крајњи резултат је свега тога овај: треба пре оставити да држава пропадне него допустити или одобрити убиство ма и једног јединог појединца. Јер, или је дотично друштво заиста држава, и тада се не може разумети потреба за вршењем таквих радњи, далеко од тога, оно ће, напротив, имати потребу да такве радње забрани или казни; или, пак, то друштво нема у себи услове који су нужни па да једна држава постоји, и тада му убиства не би била ни од какве користи, убиства која би, у осталом, одузела карактер државе чак и друштву које сачињава праву државу.

16. — Српске краљеубице не би се могле извинити чак и кад бисмо се ставили на Макиавелијево гледиште, на гледиште чувене теорије по којој циљ оправдава средство. Јер, италијански државник саветује убиство, да би се постигао постављени циљ, само тада, када зато нема никаквог другог средства.¹ Краљеубице, које објашњавају убиства од 29. Маја 1903. тиме што је Краљ Александар, противно Уставу земаљском, био постао аутократ, нису били никако принуђени да прибегну убиству. Довољно им је било прогнати Краља, па да ослободе земљу од таквог монарха, средство већ употребљавано и у Србији и у другим земљама.

¹ Machiavel, *Le Prince*, стр. 72. (*Oeuvres politiques de Machiavel*, прев. Périès, изд. G. Charpentier).

17. — Има један једини случај, кад држава допушта појединцу да убије свог ближњег, а то је случај праведне нужне одбране.¹ Кад нам неки појединац угрози живот или наше добро, и кад нам ништа друго не остаје за заштиту једног или другог до убиство позитивни закон ово извињава. Српске краљеубице нису у таквом положају биле, кад су извршиле убиства од 29. Маја 1903.. Баш на против, њихове жртве су имале право прибећи убиству према Кривичном Законику, јер су биле стављене у стање праведне нужне одбране.

Да приметимо, да по учењу хришћанске религије не треба убити чак ни у том случају. То излази из правила да не треба зло враћати злим. Кад нас ко нападне, не можемо се послужити убиством да бисмо се одбранили; то би значило учинити му више зла него што нам је он учинио, јер је он само *хтео* да нам учини зло, али своју намеру није био још извршио, из тог простог разлога што смо га спречили, убиством, да то учини. Онај дакле који убија у стању нужне праведне одбране невин је у погледу на кривични закон, али је крив по религијском закону.

§ 3-ћи

У немачком издању нашега чланка о коме је реч у претходном параграфу, издању које је публиковано у „Саопштењима међународнога друштва за упоредну правну науку и народну економију“, *Mitteilungen der Internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre*, у Берлину (Март 1905.), додали смо једну напомену у којој смо испитали случај убиства Краља Александра и са гледишта прописа српских позитивних закона. Јер, из тога што је какав акат противан моралном закону не излази још да је он, у исти мах, и једна повреда позитивног права. Заиста, има доста дела која се сматрају за неморална а која грађански закони не забрањују. Тако се, на пример, лаж кажњава само ако сачињава деликат пред-

¹ Члан 328. Францускога Кривичног Законика; § 53. Немачкога Кривичног Законика од 15 Маја 1871. (*Strafgesetzbuch für das deutsche Reich*), § 54. Кривичнога Законика Српског, и т. д.

виђен и кажњен по Кривичном Законику (као клевета). За ове радње човек зависи само од моралних закона. Истина, морални закони и позитивни закони све ће се више приближавати један другом, али у данашње доба они се још у многим разликују.¹

19. — Може изгледати чудновато, да смо овде поставили питање о легалности убиства Краља Александра, пошто у свима цивилизованим земљама позитиван закон кажњава такво дело строгим казнама. Ипак је питање основано, кад се ставимо на ово гледиште: да ли је у Србији, у време убиства Краља, постојао закон који забрањује убиства? Јер није немогућно да се једна земља, при све том што је убиство забрањено и моралом и позитивним правом, моментално налази без закона. То би био случај кад би једно друштво било

¹ Има исто тако дела забрањених законом а која у себи немају ничега неморалног. На пример, већина полицијских иступа (чл. 471. до 482. Француског Крив. Зак.). Да поменемо још повреде административних прописа штампе (чл. 1. до 22. францускога закона о штампани). Видети Fabreguettes, *Traité des infractions de la parole, de l'écriture et de la presse*, св. I., стр. 71. до 257..

Оног дана кад се прописи позитивних закона буду изједначили с моралним правилима Кривични Законик, бар овакав какав данас имамо, постаће непотребан. Јер, зашто данас грађански закони допуштају извесне радње моралом забрањене? Зато што се мисли да би грађански закон био тирански, кад би присвојио себи право да регулише све људске радње. Мисли се да има у људској активности једно поље у које држава не треба да улази. Следствено, држава би узалуд забрањивала оне акте који улазе у сферу морала и савести: њене заповести се не би ту слушале, оне би остале мртво слово на хартији. Ако претпоставимо да ће у будућности, без сумње далекој, бити могућно регулисати позитивним правом све манифестације душевних моћи човекових без разлике, не искључујући чак ни оне о којима се баве данас само правила морала, тај резултат ћемо договати општем расположењу појединца да се покоравају прописаним правилима. Дакле, предвидети тренутак када ће сви људи бити готови да поштују чак и оне забране које се тичу оних радњи које данас сматрамо као безбавне испаве, као лаж, непоштовање, неучтивост, и т. д., значи предвидети време у коме ће људски дух достићи врло висок ступањ савршености. Људи би се толико усавршили да би се уздржавали и од најмањих лажи, и онда, како би они тада могли учинити какво дело које данас кажњава Кривични Законик, као на пример крађу, паљевину, убиство? Та би дела у то доба културе била толико супротна природи човечјој, да би апсолутно било непотребно доносити законе који их забрањују. Највише ако би се задржали прописи који сузбијају минималне погрешке, а и ово догле док не би и они постали непотребни, услед све већег и већег усавршавања људскога рода.

у анархији. Закон претпоставља санкцију, једну довољно моћну власт, да му изнуди поштовање. Ако такве силе нема, не може бити ни закона. Тада би могла постојати само правила чисто теориског карактера, нешто слично природним правима која су, по доктрини Ж. Ж. Русоа, људи имали пре формације држава.

Да ли би се могло, у том реду мисли, учинити у корист краљеубица ово резонување: „Пре 29. Маја 1903. био је 25. Март 1903., када је Краљ Александар укинуо својом једностраном вољом земаљски Устав (од 6. Априла 1901.), укинуо основни закон који је био регулисао његове односе с народом. То јест, после прокламације од 25. Марта 1903. у којој је Краљ Александар изјавио *in fine* да узима сву власт у своје руке, у Србији више није било устава. Без сумње, с теориског гледишта могло би се рећи, да је Устав постојао и даље, пошто монарх, немајући сам и једини уставотворну власт, није био надлежан да га измени или да га укине самом својом вољом. Али, фактички, у пракси, Устав није више постојао, пошто му је недостајала санкција. Краљ, укинувши га, јасно је показао намеру да га више не примењује, а народ није имао средства да му обезбеди обавезну силу. Дакле, после речене прокламације, Србија више није имала устава; она је, осим тога, у исто време била лишена и свих закона у опште, јер обични закони, добијајући снагу своју из устава, нису могли овај преживети. Са нестанком основе, цела се зграда срушила.

20. — „Пошто је тако учинио од Србије — која је дотле била држава, то јест друштво које се покоравало *законима* — једну земљу која је, изгубивши законе, изгубила и свој карактер *државе*, Краљ Александар је завео *право јачега*: кад једна група људи нема *правих закона*, тада се појављује право јачега, кад нема људских закона, грађанских закона, тада влада природни, физички, закон. Право јачега је владало у Србији од 25. Марта до 29. Маја 1903. у корист Краља Александра; оно се окренуло против њега, у корист његових противника, оне трагичне ноћи кад је био убијен“.

21. — Ове би рефлексије водиле томе, да краљеубице треба ослободити судске одговорности: пошто

Кривични Законик, који је кажњавао убиства, није био више у сили, 29. Маја 1903., краљеубице нису могле, убивши Краља Александра, повредити ни један позитивни закон, због чега би они потпадали само под суд своје савести.

22. — Ми смо далеко од тога да делимо ово мишљење, и ми смо га изложили једино тога ради да би смо расмотрили ово питање са сваке стране. О њему су у Србији толико подељена мишљења да није чудновато, што се пристрасно оцењује сваки чланак или расправа у коме се нађе какво мишљење супротно своме. Стога желимо да разгледамо питање на такав начин да би присталице мишљења супротнога нашем биле бар убеђене у нашу искреност и намеру да потражимо, у колико је то могућно, такво решење за речено питање које се највише приближује истини. Нека читаоци пресуде да ли смо у томе успели.

23. — Ми, дакле, сматрамо да је заблуда мислити да, између прокламације од 25. Марта 1903. која је садржавала укидање Устава и убиства Краља Александра, није било закона у Србији, и да у том међувремену Србија није била држава. Што нас, најпре, може подстаћи да останемо при овом свом мишљењу, то је факат да између ова два дана — 25. Марта и 29. Маја 1903. — стране државе нису биле ни једног момента прекинуле дипломатске везе са Србијом, што би извесно оне учиниле да су сматрале да је она од мартовске прокламације престала бити државом.¹

Што, на другом месту, не иде у прилог основности горе изнесенога мишљења, то су конквенце које

¹ „Из тога што државе, у свом узајамном интересу, треба да воде рачуна о својим респективним уставима, излази да ни једна од њих нема права да наметне другима своје особене форме које се тичу устава и владе.“ Th. Funck-Brentano et Albert Sorel, *Précis du droit des gens*, стр. 34.. Исти писци додају: „Кад је једна држава организована и кад се одржава у њој ред и границе јој се поштују, друге државе треба да сматрају да је у њој сувереност легална са гледишта међународног права и да је респектују, и ако је та сувереност често само фактичка према уставу земље у којој она је утврђена“. *Op. cit.*, II, стр. 35. E. Nys., *Le droit international*, I, стр. 336. (заједничке црте државе). „Међународно се право не бави ни пореклом власти; са шефом владе исто је као и са владом; једно је важно: треба и довољно је да народ признаје шефа“. E. Nys, *op. cit.*, II, стр. 325..

из њега излазе а које се апсолутно не би могле примити. Заиста, са том идејом да између укидања Устава и убиства Краља Александра, Србија није била држава, долази се до резултата да никакво право није могло постати у том међувремену. Није могућно стећи какво право у земљи у којој нема закона, јер ови служе као санкција правима, од њих права добијају своју снагу. Тако, на пример, уговори закључени у том периоду времена не би имали каквог дејства, као год што ни погодба са неморалним или недопуштеним основом нема никакве важности: пошто ни један закон не санкционише такве погодбе, оне су прости факти без правних последица.¹

Исто би тако било и са правима која постају на основу самих законских прописа, изван случаја уговора, на пример узукапија. Ни једна аквизитивна застарелост не би се могла ни свршити ни започети у том времену у коме Србија није имала карактер државе. И т. д..

Шта више, права пуноважно стечена пре 25. Марта 1903. неповратно би била изгубљена, кад би се применила доктрина са којом се ми не слажемо. Како би ова права могла преживети смрт државе и позитивних закона? И да би се она опет добила после престанка ове ситуације, биле би потребне или нове погодбе или нови закони, који их повраћају у живот.

Ову логичну дедукцију из мишљења које обарамо не примају чак ни они који га заступају, контрадикција која им, сигурно, у дискусији много не помаже.

24. — Али осим ових више или мање индиректних аргумената, на које се можемо позвати при тврђењу, да је у реченом међувремену Србија заиста сачињавала државу која има своје законе, има још један директан разлог који нас упућује на то да се изразимо у корист овога последњег а не првога мишљења.

У друштву има две врсте односа: односи потчињености и односи једнакости. Први постоје између појединаца и државе, као суверене моћи, чија воља иде пре воље појединаца. Манифестација државне воље

¹ Чл. 6. Грађ. Зак. Фран.; § 134. Г. З. Нем.; § 13. Г. З. Срп.. В. Planiol, *Traité élémentaire de droit civil*, св. II, стр. 313..

јесу закони. Закони се импозирају појединцима, што доказује да држава, чије су дело закони, има власт заповедања. Оно што је у физичком свету Бог, то је у људском друштву држава. Држава је, дакле, бог кога су људи створили. Ето због тога се и јавља, задобија снагу, физички закон, чим тога бога, то јест државе, нестане, а тај физички закон, то је надмоћност воље јачега, утврђена борбом у којој је слабији подлегао, исти закон који влада и међу животињама. Односи друге категорије, односи једнакости, владају међу самим појединцима. Ту се воље не уздижу једна над другом, као код односа између државе и појединаца, већ стоје на равној нози. Воље двају појединаца су једнаке количине. Појединац не може бити над другим појединцем. Ми можемо схватити само државу и човека. Појединац чија би воља била виша од воље другог каквог појединца, не би био ни држава, пошто не би био суверен, ни појединац, пошто не би био једнак са свима осталим појединцима, а та једнакост је карактеристика појединаца.

25. — Какве су природе, сада, односи између народа и монарха у уставној монархији? То не могу бити односи слични онима који постоје између државе и њених чланова: монарх према народу није суверена моћ и *vice versa*. Они тек заједно сачињавају суверена.¹ Одатле излази да се њихови узајамни односи

¹ Зна се да држава обухвата ова три елемента: народ, територију и једну највишу вољу којој се сви покоравају. Бесумње, ова суверена воља не може припадати ником, она припада држави која се, као што рекосмо, не састоји само из људи, већ и из територије. Али и ако сама сувереност не припада ни једном појединцу, као што не припада ни једној групи индивидуа (због чега се и не може сматрати народ као суверен чак ни у републикама), вршење се суверености налази у људским рукама. Друкчије не може бити, јер једино човек може вршити акте из којих се састоји вршење права. (Што се тиче самог *права*, оно може припадати и правним личностима, које, по многим еминентним писцима — В. нарочито Laband, *Le droit public de l'Empire allemand*, св. I., стр. 158., — само су фикције). Међутим, *живој* државе се манифестује баш у вршењу суверености; другим речима, без вршења суверенитета не може бити ни државе. Одсуство вршења суверенитета то је уништење државе. Одатле излази да, на крају крајева, *вршење* суверености даје живота држави. Без вршења права нема ни самога права. Овде се вршење права стапа са самим правом. Ето зашто смо горе казали да нема државе, ако монарх и народ нису сагласни. Тада нема вршења суверенитета, а кад

изједначавају са односима између два појединаца, то јест они се налазе на равној нози. Њихове воље су независне једна од друге. Али има ипак ова разлика: док, за одржавање једнакости и независности између обичних појединаца, постоји јавна сила, власт која није ништа друго до држава, такве силе нема, кад је реч о монарху и народу. Пошто тек, као што смо видели, сједињење и слагање ових двају фактора образује државу, изван њих и над њима нема суверена. Ако се они слажу, онда се питање односно силе која ће их помирити кад дођу у сукоб, не поставља. Ако ли се не слажу, тада нема суверена.

Стога се уговор који, слично појединцима, монарх и народ међу собом закључују да би регулисали своје односе и да би избегли борбу до које неизбежно морају доћи две слободне и независне силе, разликује у једној битној тачки од обичних уговора: он нема санкције. Одатле излази да тај уговор, назван Уставом, садржи само моралне обавезе за уговорне стране.

26. — Кад обе стране, и монарх и народ, поштују скрупулозно тај свој уговор, Устав, то јест кад се они међу собом слажу, тада имамо суверена (то је, подсећамо, сједињења монарха и народа), државу. Али *quid*, ако једна од њих погази уговор? Да ли тада дотична земља престаје да има свог суверена, да ли престаје бити државом, што би довело до тога резултата да тада почиње влада јачега? Ми ћемо размотрити ово питање само за случај кад је то монарх који не извршује своје обавезе, пошто је тај случај предмет нашег чланка.

27. — Као што смо казали, односи између монарха и народа слични су односима између појединаца, под резервом горе формулисаном. Каква су, међутим, права једног уговорача у случају кад једна страна не врши своје обавезе? Он, прво, има, у том случају, право да принуди противну страну, на начин законом предвиђени, да изврши своје обавезе. Тако је и у романском и у германском (аустриском и немачком)

тога нема, нема ни државе. Као што видимо, Луј XIV. је имао право, кад је рекао да је он држава. Он је вршио суверенитет (пошто је био апсолутан монарх), и, благодарећи томе вршењу, и било је француске државе. Он је, дакле, чи ио да ова постоји.

праву.¹ Затим, а ово важи само за француски грађ. законик који се је овде ослободио римскога права и примио обичајно право, некрива страна има право да тражи и раскид уговора.²

Према правилима приватнога права, које треба да применимо и на случај којим се овде бавимо, народ, то јест његово представништво, било би, на првом месту, овлашћено да нагна монарха да од своје намере одустане и да се Устава придржава. Ово је решење више теориско, јер би се Народно Представништво које би имало снаге да примора монарха на покорност Уставу, тешко одлучило на такво решење: пошто би то решење могло не бити дугога века, оно би се свакако пре послужило својом силом у том смислу да монарха збаци с престола.

28. — На другом месту, Народно Представништво би имало права, у претпостављеном случају, сматрати за уништен уговор који га је везивао за монарха. Тада више не бисмо били у држави, јер не би било више суверене моћи којој би сви били потчињени. С једне стране би постојало Народно Представништво које не признаје монарха; с друге бисмо стране имали монарха који негира Народно Представништво. Сагласност ових двају фактора, која је дотле земљи давала суверена, више не би постојала, пошто, по претпотавци, ни један од њих није другог победио и потчинио.

29. — Овде су могућна два решења: или је На-

¹ Видети члан 1184. Франц. Грађан. Зак.; § 919. Грађан. Зак. Аустр. (*Das Gesetzbuch für das Kaiserthum Oesterreich*; §§. 320. до 327. Грађ. Зак. Нем.; § 553. Грађ. Зак. Српског.

² У римском праву, да би једна страна имала права тражити раскид двостраног уговора због неизвршења, било је потребно да је тако међу странама било уговорено, и таква се клаузула називала *lex commissoria*. (*Didier-Pailhé, Cours élémentaire de droit romain*, св. II., стр. 161.). По члану 1184. Францускога Грађанског Законика, „раскидни услов се увек подразумева у двостраним уговорима, у случају кад једна страна не одговори својој обавези“. (*Baudry-Lacantinerie, Précis de droit civil*, св. II., стр. 665). *Contra* Аустриски Грађански Законик, који је у § 919. усвојио римски систем (*Stubenrauch, Commentar zum oesterreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche*, св. II., стр. 262. до 266.). За немачко право видети § § 358. и 361. у „*bürgerliches Gesetzbuch für das Deutsches Reich*“. Српски Грађан. Законик се у тој тачки слаже са Аустријским Закоником, бар у погледу на случај делничног неизвршења, јер је питање о потпуном неизвршењу контраверсно.

родно Представништво јаче или је њега монарх над- владао. У првом случају, Народно Представништво може монарха да збаци и да га прогна, и да се тако ослободи свога противника. Да ли би му могло и живот одузети? Треба рећи, пре него што одговоримо на ово питање, то: да монарх није правно одговоран; јер догод траје Устав, он не може бити оптужен, пошто је заштићен одговорношћу својих министара;¹ после укидања Устава, иза чега је дошла борба са Народним Представништом, монарх није могао никакав закон повредити, јер за време те борбе земља није имала закона, будући она, за то време, није сачињавала државу. Могло би се рећи да би Народно Представништво имало, на основу права јачега, власт да казни монарха смрћу. Али, најпре, као што смо то већ објаснили у параграфу 2., морал апсолутно забрањује убити човека, осим у случају праведне нужне одбране. Народно Представништво би злоупотребило своју власт јачега, кад би лишило живота монарха, који, једном побеђен, не може бити више опасан. Он је био опасан као *монарх*, не као појединац, и, следствено, нема разлога убити га онда кад је он изгубио својство и положај који га је чинио моћним и опасним. Највише што би се могло ту учинити, то је: да се он изгна.

Да извидимо сад, непрестано у истом реду мисли, и ову опсервацију: Народно Представништво постаје, после победе над монархом, сувереном моћи, што претвара у државу земљу која, за време борбе монархове са Народним Представништом, то није била. А као суверена моћ, Народно Представништво је надлежно да доноси све законе, те би могло, доследно, донети и такав закон који кажњава смрћу она дела која је монарх, сада лишен престола, учинио после укидања Устава (а за владе Устава, као што смо рекли, само су министри могли бити одговорни). То је тачно, али би се овај закон могао применити само на будућност, дакле ипак не на монарха.² Али, зар не би ту Народно Пред-

¹ Видети чланове 11. и 79. Устава од 6. Априла 1901. и чланове 40. и 135. Устава од 5. јула 1903..

² Кад какав закон инкриминише неко дело које раније није било кажњиво, он може бити примењен само од онога тренутка од кога је добио обавезну силу, због чега се он на дела т. врсте која су учињена под режимом старог закона не може применити.

ставништво могло дати закону ретроактивно дејство, како би се он на монарха применио? Ово се решење с правнога гледишта не би могло нападати, пошто, правно, нико и ништа не ограничава суверену власт. Над њом нема ничега осим морала и логике. Морал, ми смо то већ видели, не допушта да јачи, злоупотребујући своју надмоћност, убије слабијег, и Народно Представништво се, и ако би ову злоупотребу силе маскирало законском формом, не би могло сачувати од примене овога правила морала. Најзад, логика не допушта, такође, да држава нареди да један закон важи и за време када она, држава, није постојала: пошто за време сукоба између народа и његовог монарха није било државе, како онда може Народно Представништво, које персонификује новостворену државу, истаћи ту претензију да закони које оно донесе владају и у оном времену у коме није било државе? То би значило дати му надлежност која му не припада, заменити физички закон силе, закон јачега, људским законима, потчинити један исти моменат времена законима апсолутно различитог порекла, учинити да, једновремено, влада и Бог и човек.

30. — Ми смо се горе, за случај борбе монарха са народом, бавили првим исходом којим се та борба може завршити, а који се састоји у поразу монарха. Други случај је, овде, када монарх победи народ. Монарх постаје тада суверена моћ, осим ако својевољно, из ма каквих разлога, не пристане да један, већи или мањи, део своје суверености пренесе на извесну државну установу.

31. — После ових објашњења да пређемо на разматрање друштвенога стања у Србији које је наступило по укидању Устава, од стране Краља Александра, 25. Марта 1903.. Шта се је десило после овога краљевског акта? Десило се то да Народно Представништво (Сенат и Скупштина) није ступило у борбу с монархом: његови чланови чак нису ни протествовали против укидања Устава. Народ је тако исто остао миран. Нигде ни најмањег покрета против увођења новог режима.

Може ли се оспорити Србији својство државе после 25. Марта 1903., по том што Краљ Александар, као

један од двају фактора, надлежних за регулисање државнога система, није могао својом једностраном вољом решавати о судбини државе?

Устава од 1901. није, заиста, било више после извршења државног удара, пошто му је недостајала санкција: ми знамо да нема права, па ни Устава, тамо где нема санкције. С друге стране, пак, државна организација, коју је Краљ арбитрарно прокламовао, којој, истина, коерцитивна снага није недостајала, није имала легалне основе, тако да је, по овом схватању, у Србији, после 25. Марта 1903., било само једно фактичко стање, стање у коме воља Краљева није имала карактер суверене воље, јер је суверена воља моћ којој се сви својеволно покоравали, већ је она била само воља јачега.¹

32. — Ми се не можемо сложити са закључком оваквога резоновања. Истина, у монархији има два фактора: народ и монарх, али би било нетачно тврдити да је уставни систем, у коме би та два фактора била на равној ноzi, једина могућна комбинација између њих. Они се, исто тако, могу сагласити да један од њих буде препондерантнији него други. Тако, на пример, у Шведској, Краљ нема апсолутно вето, већ само суспензивно. Ако, после испуњења услова у члану 79. (измена од 24. Априла 1869.) Устава предвиђених, Краљ не буде дао пристанак на једну одлуку *Storthing*-а, та одлука постаје закон и добија обавезну силу, и ако нема краљевску санкцију.² Насупрот овоме, народ може дати монарху положај виши од свога; он му може чак дати својство суверене власти. Тада бисмо имали аутократску државу. Слободни и независни један од другог, народ и монарх могу закључити уговор какав

¹ Ми анстрахујемо овде питање да ли Србија није била уставна земља чак и после укидања Устава и увођења апсолутне власти у њој (в. прву Краљеву прокламацију од 25. Марта 1903.), из тога разлога што је Краљ мало доцније повратио укинути Устав (2-га прокламација од 25. Марта 1903.). Ми ћемо претпоставити да је ово питање решено у негативном смислу, то јест у том смислу да је посла 25. Марта 1903. па до своје смрти Краљ Александар био апсолутан монарх. Ако чак и после такве претпоставке лођемо до резултата да је Србија била држава између ова два датума, тај би се закључак у толико више импозирао, кад би се узело да је, и после државног удара од 25. Марта 1903., Србија задржала карактер уставне земље.

² Dareste, *op. cit.*, II, стр. 181..

хоће. Ми смо већ казали да је њихов положај исти као и положај појединаца: међутим, слобода уговарања, ограничена једино захтевима јавног реда и наравствености, јесте један од основних принципа који владају међусобним односима појединаца.

33. — Могло би се рећи да би уговор којим би неко лице отуђило своју слободу у корист неког другог био ништаван као противан јавном поретку, из чега би излазило, да, исто тако, не би био пуноважан ни уговор између народа и монарха на основу кога би овај последњи имао сву суверну моћ. Та опсервација није тачна, бар кад се ставимо на правно гледиште. Јер, у оном моменту када монарх и народ ступе у преговоре ради решења питања о сувереној власти, то јест ради стварања државе, нема још ни закона ни јавног поретка који би их могао ограничити.¹ Следствено народ може тада пристати на све, па чак и на то да да монарху највишу власт.

34. — Али се може истаћи и тај приговор: да уговора нема кад једна страна није дала свој пристанак, пошто уговор претпоставља сагласност воља код уговорача. То специјално бива онда када се народ није подигао против монарха који је укинуо Устав. Тај факат, пак, што народ није устао против владоца у таквом случају не мора значити, да се је народ хтео тиме показати вољан да прими оно што је монарх извршио.

Ми на то одговарамо, да, у праву, има две врсте воља: слободна и изнуђена. Чим једна од тих воља постоји код уговорача, постоји и уговор. Има само ова разлика између та два случаја: Уговор на који су обе стране слободно и без икакве принуде пристале, не само што *постоји* већ је он и *пуноважан*, док уговор који је неко закључио под принудом само *постоји*, што ће рећи, да уговорач чији је пристанак под махном има право да тражи, у одређеном року, уништај уговора. Али док то не учини, уговор постоји и производи сва своја дејства, као и уговор који и постоји и важи. И

¹ Кад би се на горње питање друкчије одговорило, ни односи између државе и појединаца, на основу којих држава заповеда појединцима који су јој потчињени, не би имали никакве вредности, пошто ту појединци предају своју слободу држави у руке.

ако се дотични уговорач није, у законом одређеном року, обратио власти да добије уништај уговора, овај остаје дефинитивно пуноважан.

Ова солуција, примљена у теорији као и у позитивним законодавствима, није нетачна. Уговор је сагласност двеју воља. Споредно је да ли су те воље биле слободне или нису. Довољно је да материално, физички, *има сагласности*. Јер онај који пристаје под принудом није лишен воље. Пристати значи хтети. Он је могао не пристати. Воља је унутрашњи, интелектуални, покрет, и нема силе на свету која нас може приморати да дамо свој пристанак, само ако до краја останемо непоколебљиви у своме отпору. Ми можемо пре пустити да нас онај који врши пресију убије него да пристанемо на оно што он хоће. Физичка сила може једино *сиречити манифестовање* воље, али она то манифестовање не може *изазвати*, ако субјекат на кога сила дејствује никако не хтедне пристати на оно што та сила од њега тражи. Истина је да би се онај над којим се принуда врши и који, ипак, неће да да свој пристанак, често изложио врло озбиљној или чак и крајњој (на пример да изгуби живот) опасности, али ова је консидаерација без важности са гледишта питања о *егзистенцији* пристанка, воље. Она има важности само кад је реч о пуноважности уговора. Римљани су врло добро изражавали све ове идеје, говорећи: *coactus voluit sed voluit*. Само онда када једна од страна уговорница није била свесна, на пример због свог здравственог стања, о ономе што чини не води се рачуна о пристанку, па ма он био и слободно дан.

35. — Примењујући ова правила на случај којим се овде бавимо, рећи ћемо да неактивност српскога народа, после 25. Марта 1903., треба да буде схваћена у том смислу да је он прећутно пристао на промену коју је у Србији био извршио Краљ Александар. Без сумње, овај пристанак народ није дао са расположеним срцем; напротив, нови облик владавине, облик апсолутистички, није се слагао са његовим четрдесетогодишњим навикама на уставни живот. Али је, при свем том, извесно да је српски народ дао свој пристанак, пристанак изнуђен, пристанак привремен, на режим

инаугурисан 25. Марта 1903.. Јер да је народ хтео одлучно да брани свој део суверенитета, он би био подигао рукавицу коју му је Краљ био бацио, па ма се изложио опасности да буде од овога сломљен. Али, дошавши пред ову дилему: или да се бори са монархом, што би могло повући за собом свакојаке жртве од његове, народне, стране, или да прими мирно ново стање ствари, народ је изабрао ово последње. Бирати, значи хтети, пристати. Истина избор није био слободан, али је ипак било избора.

36. — Тако се створио нов уговор између Краља и народа, уговор по коме је Краљ добио искључиво вршење суверене власти. Србија је остала, после 25. Марта, као што је и пре тога била, држава, јер је у њој, и после тога датума, било *суверене власи* којој су сви *прислали покоравати се*, што је карактерни знак државе. Краљу је тада народ био потчињен не зато што је он био јачи, својство које он, после свршенога уговора, више није имао нити му је оно више било потребно, него зато што је народ, као једна уговорна страна, био примио на се обавезу покорности према другој уговорној страни, Краљу.

Била је само та разлика што је, после прокламације од 25. Марта 1903., Србија постала земља са апсолутним режимом. Али то јој ништа није сметало да је она ипак била држава која има своје законе. И ако Русијом,¹ Турском,² (Црном Гором до скоро) ит.д. управљају монарси са апсолутном влашћу, опет су и те земље државе, то јест друштва којима се управља по општим правилима, обавезним и респектованим, која се називају законима.

37. — Који су ранији закони Краљевине Србије преживели мартовски државни удар? Сви, осим оних које је Краљ, поставши сам суверена власт, изречно укинуо својим указом. То су били извесни органски закони, који су могли сметати функционисању новог система владавине који је Краљ био инаугурисао. Кад

¹ Познато је да се у Русији ради на промени система владавине. Изгледа да ће и она постати уставна земља.

² Примењујемо да је ова распарва рађена у години 1906., дакле пре Турске Јулске Револуције.

је у указу било речено да ти закони губе своју обавезну силу, то је значило да су остали закони били задржани у важности, били они из јавнога или из приватнога права.

Из овога излази да је и Кривични Законик остао у сили и после 25. Марта 1903., као и пре тога, па, према томе, и прописи из §§ 87. (ал. а. и б.) и 156. истога Законика који нас овде специјално интересују. Први од ових двају прописа кажњава смртном казном атентат против Краљевога живота или живота једног члана Краљевога Дома. Други се тиче убиства с предумишљајем. Извршење овога последњег злочина повлачи исто тако смртну казну.

38. — Истицало се, истина, против овога резонувања то: да се је Краљ Александар, злоупотребивши своју моћ укидањем Устава, огрешио о пропис § 87. ал. в. Кривичнога Законика који угрожава смртном казном „предузеће.... да се законити ред наследства или Устав земаљски насилно промени“. Дакле, Краља Александра, који је 29. Маја 1903., изгубио живот, само је постигла она судбина на коју га је био осудио Кривични Законик од тренутка када је учинио злочин забрањен цитираним прописом.

Ова опсервација није основана, јер она претпоставља да се § 87. ал. в. тиче и случаја када предузеће да се Устав укине долази од стране Краља, што је погрешно. Како у уставним тако и у апсолутним монархијама, монарх је правно неодговоран за евентуална кривична дела.¹ Монархиска владавина се не слаже с режимом у коме би монарх могао бити предан суду за своје преступе по Кривичном Законнику. Због тога се прописи Кривичнога Законика тичу само обичних појединаца, и, следствено, пошто је монарх изван Кривичнога Законика и над њим, то он не може, у слу-

¹ По Француском Уставу од 1791. Краљ је могао бити кажњен губитком престола у случају велеиздаје. Данас је шеф државе у Француској, Председник Републике, принципијелно неодговоран за своја кривична дела, али због велеиздаје може бити предан Сенату (члан 6. Уставнога Закона од 25. Фебруара 1875. године и члан 12. Уставнога Закона од 16. Јула 1875. године. Esmein, *Éléments de droit constitutionnel*, стр. 453., Dareste, *op. cit.*, св. I., стр. 10. и 15.).

чају кад учини дело које се по том Законнику квалификује као злочин, преступ или иступ, ни одговарати по прописима позитивнога права који су обавезни, као што смо видели, једино за његове поданике. Његова одговорност, чисто морална, могла би бити доведена у питање и повући за собом последице само под тим условом ако би се у држави укинуло позитивно право, то јест под условом ако би се држава заменила гомилом којом, место права, влада воља јачега, или, боље, не влада нико, пошто нико није најјачи. Отуда, не може се тврдити да су краљеубице, убивши Краља, само примениле § 87. Кривичнога Законика, пошто се тај параграф не тиче случаја, када *Краљ* укине Устав.

39. — Наше гледиште, које води томе резултату да је Србија између 25. Марта и 29. Маја 1903. била држава, сагласно је и са захтевима цивилизације. Наше је гледиште на то управљено, да умањи број оних случајева кад се једно друштво сматра за једну гомилу која нема карактер државе. Ови случајеви треба да се сведу на што је могућно мањи број. Они тренутци у животу људских друштава, када ова нису државе, дакле они тренутци када државе нема, треба да су врло ретки и изузетни. Из тога разлога треба да тежимо да се, и овде, чувамо од уских партиских погледа, како не бисмо пали у искушење да једном друштву одречемо, у давом тренутку, карактер државе, и ако му тај карактер припада.

40. — И заиста, онај ко каже *држава*, каже *закон*. Онај ко каже *закон*, каже сигурност тековина које људи својим радом постижу. Кад не би људи били сигурни да ће производи њиховог труда увек и у сваком случају остати њихови, рада би нестало. То је разлог неретроактивности закона, кад је реч о стеченим правима. Кад не би друштво, чији смо ми део, било држава, већ само гомила без закона, који су извор *правима*, ми бисмо тада били изложени опасности да изгубимо оно што смо својим радом стекли, а резултат би тога био тај: да ми не бисмо, сигурно, показивали велику готовост да све наше умне и моралне снаге ставимо у покрет, што би, несумњиво, била велика штета за људски напредак. Људи су зато вољни да раде, што су убеђени да

ће им производи њихвог рада бити осигурани, ма каква промена наступила у политичкој организацији друштва у коме живе. Оно што смо стекли у аутократској држави не би нам било одузето зато што би та држава постала уставна монархија или република и *vice versa*.

41. — Људска друштва постоје и напредују, благодарећи *људским законима* који су израз једне највише воље. Ова диригентна и разумна сила, у стању да сваког натера на покорност, обележава друштву пут којим треба оно да иде, а у исто време га тим путем и гони; она му, дакле, обезбеђује егзистенцију и усавршавање. Друштво у коме не би било ове силе, то јест људских закона, било би потчињено само природним законима, стање које се не би могло сложити са његовим опстанком и његовим напретком, који су, и један и други, могући, као што смо рекли, само онда кад постоји једна *људска* воља која друштвом управља. У друштву које је потчињено само природним законима ове воље нема. Та воља не може бити замењена вољом јачега:¹ пошто се личност јачега мења сваки час, то

¹ У осталом, тврђење, да један човек у извесном друштву може бити најјачи, чиста је хипотеза, јер је то апсолутно противно стварности, да је један човек јачи него сви остали. Кад се каже: право јачега, онда се мисли на случај да један човек подјарми другог зато што је од њега јачи. Али кад се израз „право јачега“ тиче читавог друштва, то не може бити да један човек од њега, друштва, буде јачи. Често се о каквом монарху вели да влада на основу права јачега, али то треба у том смислу разумети, да је он, благодарећи покорности више или мање слободној осталих, покорности која га чини моћним, јачи него ма који појединац узет засебно. Али кад би се сви појединци сложили против њега, несумњиво је да им се он свима не би могао одупрети нити би био најјачи.

У једном људском друштву су могућа ова два стања: ¹⁰ Чланови су друштва у борби једни са другима; то је анархистичко стање за време кога друштво није држава, јер у њему нема суверене моћи, без које нема ни државе. ²⁰ Или у друштву влада ред, што може бити само у случају кад постоји суверена власт, и тада имамо државу. Ту суверену власт може да врши само један човек, па ће ипак такво друштво бити држава. Чим му се друштво покори, право је створено: право је резултат сагласности воља оних између којих постоји правни однос, а та сагласност не мора баш бити слободна. Између државе и појединца постоји правни однос, јер појединац пристаје да за државу буде везан односом потчињености. Један појединац могао би не пристати на то, објавити рат држави, и пре и живот изгубити него се потчинити држави. Али, ако он борбу напусти и покори се, правни однос између њега и државе поново се рађа. Види се, дакле, да без воље поједи-

имамо исти резултат као да нико није јачи, другим речима као да нема суверене воље. У таквим околностима, људи би били само организми, и они би, као и друга створења, потпадали тада само под физичке законе. А што се тиче напретка људи, као бића виших него што су друга бића у природи, он би ту био немогућан: тај прогрес претпоставља друштво којим владају људски закони, претпоставља државу, то ће рећи претпоставља баш оно чега нема.

42. — Друкчије речено, чим имамо једну највишу вољу којој се сви покорављају, бићемо у држави, и није потребно истраживати, како је та воља постала и у коме она почива. Ове последње консидације, од важности код питања о доброј или рђавој организацији државе, индиферентне су за главно питање: има ли или не државе.

43. — То су разлози због којих ми мислимо да је и Француска за време Конвента била држава: Конвентат је био суверена, диригентна, воља којој су се сви, *volens nolens*, покоравали; за време целог овога периода Француска је имала *људске законе* који су регулисавали односе у француском друштву. Права, стечена под тим законима, остала су недирнута под доцнијим режимима. Из истих разлога је и Србија била држава између 25. Марта и 29. Маја 1903.. У том међувре-

наца, воље овакве или онакве, право не постоји. И због тога је израз: *право јачега* нетачан, јер би се могло мислити да је овде право креација само и једино јачега. Не, оно је заједничка креација и јачега и слабијега. Зато што је слабији пристао да се потчини, да пође за вољом јачега, зато има *права*. Да то слабији није учинио, већ да се је борио све док не би био уништен, права тада не би било, пошто право претпоставља бар два човека. Требало би, зацело, да право буде увек резултат слободних воља, али се тај идеал тешко остварује, јер он претпоставља једнакост снага а ње нема. И што нам нарочито смета да тај идеал реализујемо, то је егзистенција државе која, као што смо видели, представља једну моћ која импозира своју вољу.

Због тога се у рату и не признаје аквизиција, у корист једне ратујуће стране, извесне територије, пре него што се мир закључи: пре закључења мира био је рат, то јест борба, а борба је одсуство сагласности воља којом се ствара право. Пошто се рат завршио, и једна се ратујућа страна, уговором о миру, другој покори, тада се право појављује: покорављење то је давање пристанка на аквизицију територије, пристанак, истина, изнуђен али тек пристанак.

мену је у тој земљи била једна суверена воља, било је људских закона који су њоме управљали.

Ми тиме нећемо да кажемо — и ми смо то већ наговестили — да је, за државни развитак, без важности то питање каква је суверена воља и како је она организована. Држава у којој је суверена моћ у рукама једнога човека или једнога скупа људи несавршенија је него држава у којој се суверена моћ дели између два чиниоца, између две силе које се доводе узајамно у равнотежу. Ми знамо да у физичком свету, благодарећи равнотежи сила, има реда; тако се, на пример, у планетском систему планете окрећу у потпуном реду око сунца због равнотеже центрифугалне и центрипеталне силе. Исто тако треба да буде и у друштвеном свету: равнотежа различитих фактора у држави биће гаранција нормалног и правилног живота те целине, која се даје упоредити са нашим сунчаним системом.

44. — Као што смо видели, убиство Краља Александра и Краљице Драге, министара и других лица, извршена 29. Маја 1903., не само да су противна моралу већ и позитивном праву, и то параграфима 87. и 155. Кривичнога Законика, који је био потпуно у сили у тренутку кад су та дела извршена. Овај закључак, сасвим тачан, када се ставимо на гледиште да је Краљ Александар после мартовскога државног удара био апсолутни владалац, још се јаче намеће кад се усвоји мишљење да је Србија била и после тога догађаја као и пре, уставна држава. Каже се, на име, да Краљ Александар није имао после 25. Марта 1903. својство апсолутног владоца. Он је себе, истина, прокламовао, указом од 25. Марта 1903., указом којим је укинуо Устав, за апсолутног владоца, али је тај указ одмах (истога дана) заменио другим којим је вратио укинути Устав у живот. Дакле, пошто је, према одредбама тога Устава, суверена власт била подељена између Краља и Народнога Представништва (Сената и Скупштине), то излази отуда да Краљ Александар, после публикације другог указа, није био апсолутни владалац већ уставни, другим речима, по том указу, Србија, која је само за време од неколико часова била аутократска држава, поново је постала уставна земља. А на евентуалну

примедбу да је Краљ Александар, који је првом прокламацијом био себе прогласио сувереном, своја суверена права ограничио, у другој прокламацији, својом сопственом иницијативом, што не значи ништа, пошто једна воља може бити ограничена само другом вољом а не и самом собом, заступници мишљења које смо мало час изложили одговарају овако: Истина је да суверена моћ не може бити ограничена самом собом, пошто је она господар тога ограничења, јер га она може уклонити кад год хоће. Али то ништа не смета да, *догод* то спонтано ограничење, учињено *propter motu*, *шраје*, воља која се је тако ограничила није суверена. Исто је тако и са Краљем Александром. Без сумње, њему је било могућно да, после другог указа којим је ограничио своју суверену моћ установљену првом прокламацијом, изда и један трећи указ који би му вратио онај део суверености који му је други указ одузео био. Све је то тачно; али је исто тако тачно и ово: да, пошто тај трећи указ није дошао, Краљ Александар није *фактички*, после публикавања друге прокламације, имао више него само један део суверене власти, то јест, између те прокламације и 29. Маја 1903. он није био апсолутан монарх.

§ 4-ти

45. — Констатација да убиства извршена 29. Маја 1903. сачињавају повреду позитивнога права, призната је као тачна, на индиректан начин, и од стране самих учинилаца ових дела. Јер они тврде да је њихова судска одговорност престала 2. Јуна 1903., кад је Народно Представништво (Сенат и Скупштина) одобрило њихово дело. По њима, нелегалност и кажњивост тога дела потпуно је уклоњена једном изјавом тога Представништва коју ћемо доцније цитирати.

У осталом, ако краљеубице признају да је Србија између 23. Марта и 29. Маја 1903. била држава, то је и у њиховом интересу. Јер, кад би они ту полазили од неког гледишта различитог од нашега, кад не би усвојили теорију, да свака друштвена сила која је била у стању да импозира покорност наспрам себе и која

је успела да одржи ред међу људима, осигурава карактер државе дотичној земљи, њихова би се сопствена доктрина окренула противу њих самих. Рећи: да Србија није била држава за речено међувреме, зато што је сила — Краљ Александар — која је њоме тада управљала била присвојила себи власт која јој, по основном земаљском закону, није припадала, значило би тврдити да Србија није држава ни после 29. Маја 1903.. Она сила, која се звала Краљ Александар, била је оборена тога дана једном другом силом, која се зове *завереници*, а то је сила која је несумњиво била мање уставна него она која је њоме уништена. А кад би се на ово рекло, да је земља примила нов режим, режим заснован после Краљевога убиства, што једно фактичко — нелегално — стање мења у правно — легално, могло би се на то одговорити: пристанак земље на промену извршену 29. Маја 1903., био је и јесте непрестано исто тако мало слободан као и пристанак који је она дала на стање створено државним ударом од 25. Марта 1903.. Краљеубице, располажући оружаном силом земаљском, извршиле су пресију на Народно Представништво и тако добили његов пристанак за преврат који су они били извршили, а то је факат сличан ономе који смо видели код мартовскога државног удара. Сила која управља данашњом Србијом, то јест краљеубице, може се упоредити са оном силом која је владала у тој земљи од 25. Марта до 29. Маја 1903.. А ако једна таква сила није, пре 29. Маја, била довољна да од Србије створи државу, она не може бити ни после тога датума за то довољна.

Резултат тога био би овај: пошто Србија не представља данас државу, краљеубице би биле изложене истој судбини коју су они Краљу Александру доделили, тако да се евентуални акат њихових противника против њих не би могао оквалификовати као нелегалан: пошто у Србији нема закона — јер без државе нема ни закона — не може бити ни нелегалних аката.

46. — Оваква би ситуација, међутим, била пуна опасности за краљеубице. И заиста, извесно је да би било много више оних који би дошли у искушење да их нападну, када се напад управљен против њих не би

сматрао за нелегалан. Нападачи би без сумње били много ређи, ако би се, напротив, један такав напад сматрао за забрањен и нелегалан акат.

Али, да се не дође до овога последњег резултата, треба сматрати Србију после 29. Маја 1903. за државу, а то се може учнити, ако се буде она сматрала за државу и између 25. Марта и 29. Маја 1903.. И, збиља, Србија је данас држава, јер и данас, као и пре 29. Маја, у њој постоји једна сила којој се сви покоравају, постоји суверена власт. Равнодушно је, у овом погледу, питање: да ли је та власт заиста у рукама уставних фактора, или је у рукама неуставних фактора — краљеубица.

И кад се једном тај закључак усвоји, а он је несумњиво тачан — краљеубице су заштићене од сваког бруталног напада; бар би један такав напад био нелегално дело, јер су у једној држави сва лица обезбеђена од напада појединаца, па чак и она која су учинила какво кривично дело, пошто неко може бити кажњен само на онај начин који је законом предвиђен.

Али, краљеубице нису у истини, када тврде да они не могу, ни легално, бити кажњени за дела учињена 29. Маја 1903.. Другим речима, декларација Народнога Представништва, на којој ту претензију они оснивају, није ни најмање могла отклонити од њих судску одговорност.

Покушајмо да и то докажемо.

47. — После Краљевога убиства образована је једна провизорна влада. Први акат те владе било је повраћање у живот устава од 6. Априла 1901.. У својој прокламацији народу (29. Маја), каже та влада дословно:

„Влада проглашава да од данас ступа у важност Устав од 6. Априла 1901. године, са законима који су важили до 25. Марта ове године“.¹

Влада је, дакле, сматрала да тај Устав није био у сили између 25. Марта и 29. Маја 1903., па било да је она налазила да је Краљ Александар у том међу-

¹ В. „Српске Новине“ од 29. Маја 1903.; *Annuaire de législation étrangère*, стр. 598., год. 1905. (Србија, од Ђ. Павловића, председ. Касационога Суда).

времену био апсолутни монарх, било да је, пак, налазила да Устав, дат земљи другим Краљевим указом од 25. Марта 1903., није био Устав од 6. Априла 1901., и ако су та два Устава у погледу садржине идентични. Другог објашњења не може бити. На име, не може се тврдити да је привремена влада узимала да је Србија, и ако уставна земља до 29. Маја 1903., била изгубила карактер државе услед убиства Краља, због чега се сматрала принуђеном да да земљи Устав, како јој се не би пребацило да је она једна апсолутна влада. Пошто једна уставна земља не престаје то бити у случају да јој шеф буде убијен, то сигурно није могла провизорна влада ни доћи на ту мисао да прокламује Устав од 1901. из разлога који мало час изложисмо.

48. — Други акат провизорне владе било је сазивање Народног Представништва, Сената и Скупштине изабране 1901..¹ То је влада учинила истом прокламацијом којом је враћен у живот Устав од 1901.. У осталом, то је било логично. Јер кад се повратила политичка ситуација онаква каква је била у очи државног удара од 25. Марта 1903., морало се сазвати и Народно Представништво које је укидањем Устава Краљ Александар био распустио.

49. — Народно Представништво, сазвано за 2. Јуни 1903., скупило се тога дана, и овако се изразило у свом одговору на акат привремене владе којим му је ова дала рачуна о ономе што је она од 29. Маја 1903. па до дана његовога сазива била учинила:

„... и потпуно одобравајући све њене (владине) одлуке и поступке...“ Из тога излази да је Народно Представништво одобрило и оно повраћање Устава од 6. Априла 1901.. Оно се у томе потпуно слагало с привременом владом. Србија је, после 29. Маја 1903. као и пре тога дана, била монархија. И заиста, члан први рестауриранога Устава давао је овакву дефиницију о Српској Држави: „Краљевина је Србија наследна уставна

¹ Устав од 6. Априла 1901. октроисао је Краљ Александар, а у месецу Јулу и Августу исте године били су извршени избори за Скупштину и Сенат. Ово је Представништво функционисало до 25. Марта 1903., када га је Краљ, укинувши Устав, растурио. То је оно исто Представништво које је привремена влада, као што је горе речено, сазвала 29. Маја 1903..

монархија са Народним Представништвом“. Прокламујући одржање Устава од 1901., Народно Представништво је тиме одбацило републикански облик владавине за који су агитовали извесни авансирани политичари и публицисти, између Краљевога убиства и одлуке Народнога Представништва о облику владавине. Једина разлика, с те тачке гледишта, између Србије од 24. Марта 1903. и Србије од 2. Јуна 1903., била је у томе што је 2. Јуна 1903. недостајао монарх. 2. Јуна 1903. Србија је била теориски монархија, а стварно је она то постала тек после избора новог Краља.

50. — Како је била организована *државна власт* Уставом од 1901.? По том Уставу су биле две власти: законодавна, коју су вршили заједнички Краљ и Народно Представништво (чл. 43.), и извршна власт чији је шеф био Краљ (чл. 49.). Народно Представништво није, дакле, имало извршну власт, а законодавну власт је имало само донекле: члан 43. вели у својој првој алинеји о томе ово: „Законодавну власт врши Краљ са Народним Представништвом“.¹ Народно Представништво је имало, дакле, само једну половину законодавне власти, јер је друга половина припадала Краљу. Закон је био *заједничка воља* Краља и Народнога Представништва. Воља само једнога од ових двају фактора није била закон; она је законом могла постати тек под условом да је и други фактор, такође, усвоји. Пошто је политичка организација српске државе по Уставу од 1901. била таква, Народно Представништво је, усвојивши у тачки која нас овде занима, акат провизорне владе, пристало тиме, у исто време, и на то: да оно има само ону и онолику власт колику му је овај Устав давао. Другим речима, оно је пристало да буде само један од двају законодавних фактора предвиђених Уставом. Следствено, оно, само за се, није било законодавна власт, оно је било само једна *половина законодавца*.

¹ Видети нашу расправу: *La nouvelle constitution du royaume de Serbie (proclamée le 6—19 Avril 1901)*. Први део: О организацији државних власти, стр. 3. (Оштампано из „Bulletin mensuel de la société de législation comparée“, Paris 1903). Ми под извршном влашћу подразумевамо и судску власт. Подсећамо да је питање о подели власти контроверсно. По једном мишљењу судска власт не улази у састав извршне власти.

51. — Ми апстрахујемо овде то питање: да ли је, после убиства Краља Александра, привремена влада, па ма каква она била, могла збрисати све оно време које је било протекло од мартовскога државног удара па до 29. Маја 1903., негирати стварно стање у тренутку убиства Краљевога и узети за полазну тачку 24. Март 1903.. Ми се нећемо упуштати у расматрање тога питања да не бисмо били и сувише опширни. Ми ћемо претпоставити да привремена влада, повраћањем онога стања ствари које је постојало у моменту када је дошао мартовски државни удар (1903.), није никакву неправилност учинила. Па и са таквом претпоставком опет се долази до тога резултата да Народно Представништво, сазвано од стране привремене владе, није, као што смо то горе објаснили, имало, у својим атрибуцијама, више од половине законодавне власти.

Ми смо мислили да је требало на овој тачки задржати се, јер је она, као што ћемо видети, врло важна за питање о данашњем положају краљеубица.

52. — Провизорна влада, у акту који је под 2. Јуном 1903., управила Народном Представништву, напомиње најпре да се земља, услед убистава Краља Александра, налази без владаоца, и да је она, у циљу да би се избор новог Краља обавио саобразно Уставу, повратила у силу Устава од 1901.. Осим тих енунцијација, тај акат садржи још и ово: 1° Да се провизорна влада трудила нарочито, да обезбеди мир у земљи, у чему јој је помогло савесно држање војске и народа; 2° Да привремена влада оставља оцени Народног Представништва догађај од 29. Маја 1903., као и акте привремене владе после тога догађаја. Ми нарочито обраћамо пажњу читаоцу на ову последњу изјаву привремене владе, јер она има директне везе са нашим питањем.

53. — Народно Представништво је одмах одговорило на овај владин акат. Његов одговор, под истим датумом (2. Јун 1903.), ове је садржине:

„Народно Представништво, у оцену догађаја од 29. Маја, прихваћа и са одушевљењем поздравља ново стање, које је наступило као последица тога догађаја, и сложено и једнодушно прокламује потпуну заједницу

осећања између Српског Народа и целокупне војске српске.

„Народно Представништво одаје пуно признање војсци на њеном држању и сматрајући њен рад и поступак у овој прилици као израз тешких и критичних тренутака, Народно Представништво га одобрава. Српска војска је била и остаће одбрана отаџбине, потпора реда и законитости и залога за свету и сјајну будућност Србије.

„А одајући признање Влади на осведоченом родољубљу, које је показала у овим судбоносним тренутцима, и потпуно одобравајући све њене одлуке и поступке, Народно Представништво одлучује да ова Влада води и даље послове земаљске, до избора и доласка новог краља“.

Пошто смо цитирали акат привремене владе као и акат Народног Представништва, акти на које се краљеубице позивају да би показали да о њиховој кривичној одговорности, у погледу на догађај од 29. Маја 1903., не може бити речи, да се позабавимо сада брижљивим испитивањем тога средства одбране које краљеубице истичу.

54. — Из тога разлога што је, у времену саветавања привремене Владе и Народног Представништва, Србија била, као што смо казали, уставна земља и уставна монархија, ствар краљеубица могла се је исправити само на начин у Уставу и у законима предвиђени. Ми смо, у претходном параграфу, видели да дела која су они учинили сачињавају повреду српских позитивних закона (специјално Кривичнога Законика), а последица тога је то, да је њихов положај исти као и положај ма кога појединца који је учинио какву правну повреду.

55. — Међутим, према Уставу од 1901., као и према уставима других цивилизованих земаља, сваки кривац треба да буде предан суду ради суђења. Излишно је овде излагати мотиве правила да сваком преступу треба да следује казна, осим у оном случају кад је преступника немогућно пронаћи. Да буде друкчије,

требало би да се кривац може позвати, у своју корист, на амнестију.¹

Да ли би краљеубице могле тврдити да је горња изјава Народног Представништва једна врста амнестије која их заштићава од сваке судске истраге, под претпоставком, наравно, да је у тој изјави Народно Представништво имало намеру да реши питање о њиховој кривичној одговорности? Извесно је да би навод био сасвим неоснован. Према чл. 14. рестаурираног Устава (од 1901.), право амнестије било је једна од Краљевих прерогатива, другим речима, ово је право било стављено у атрибуције шефа управне власти. Народно Представништво, дакле, није било надлежно за давање амнестије. Амнестија коју би оно било дало, била би ништавна, пошто би она долазила од власти *ratione materiae* ненадлежне. Судови, позвани да суде једном окривљеном, не би могли узети у обзир амнестију коју би му Народно Представништво дало.² Друго, по истом чл. 14. Устава од 1901., Краљ је могао, као што смо видели, амнестирати само политичке кривце. Амнестија за просте преступе била је, дакле, у том Уставу забрањена.³ Следствено, Народно Представништво, баш и да је било надлежно за давање амнестије, није ову могло дати краљеубицама, јер њихово дело нема карактер политичког преступа. Позната је ствар да убиство сматрају сви аутори и сва законодавства за прост злочин, без обзира на мотиве из којих је оно извршено. Подсећамо (в. § 1. ове расправе) да између садашњег Устава (од 5. Јуна 1903.) и Устава од 6. Априла 1901. има у ово тачки важна разлика: према Уставу од 1903. право

¹ Застарелост је такође један од узрока који ниште кривичну одговорност, али се на њој нећемо задржати, пошто овде није реч о овом основу ослобођења од одговорности.

² Исто је тако и по Уставу од 1903. (5. Јуна): Пошто Народно Представништво није надлежно за давање амнестије, његова одлука у циљу амнестиовања не би имала никакве вредности пред судовима. За пуноважност амнестије потребан је Краљев указ.

³ Како судови суде само по закону и законитим наредбама, то су они могли, под режимом Устава од 6. Априла 1901., не дати никакву важност једном Краљевом декрету, којим би он био дао амнестију каквом простом, неполитичком, преступнику.

амнестије је неограничено, амнестија се може применити како на просте тако и на политичке деликте.

56. — Кривична одговорност може се отклонити још и законом. Истина Устав од 1901. није то нигде изреком казао, али о томе не може бити никакве сумње. Законодавац има неограничену власт у стварима које могу бити предмети његовог решавања. Без сумње, принцип је у уставним земљама да ни законодавна власт не сме да повреди какав уставни пропис, а то лишава законодавца да суди било грађанске било кривичне парнице. Принцип поделе власти — један од принципа модерне државе уставима освештан — противи се томе: да се законодавна власт меша у послове извршне власти (административне и судске), а ово доводи до тога резултата, да би један закон који би извесног окривљеног ослободио одговорности био неуставан.¹

Али ова консидација има чисто теориску важност, јер, бар у европским земљама, власти које примењују закон немају право да цене његову уставност.² Овај принцип, што се судова тиче, био је консакриран чланом 87. Устава од 1901.. Из овога излази да би судови морали да пусте у слободу сваког оног оптуженог који би се могао позвати на какав закон који би га од сваке одговорности ослобођавао. Такав закон био би, наравно, неуставан, али би он ипак имао за судове обавезну снагу.

57. — Да видимо сада да ли би краљеубице могле тврдити да је један такав закон у њихову корист донесен. Да ли би, на име, они могли са основом, изјаву Народног Преоставништва од 2. Јуна 1903. доведену у везу са актом привремене владе од истога дана, акат на који је Народно Представништво одговорило реченом изјавом, — сматрати као закон који

¹ Видети члан 146. данашњег Устава. Устав од 1901. пропустио је био да формулише тај принцип *expressis verbis*, али о њему не може бити никакве сумње ни под владом овога Устава.

² Сједињене Америчке Државе имају у том погледу један особит систем. Видети у *Bulletin mensuel de la société de législation comparée* (Март 1902.): Communication de M. F. Larnaude sur les garanties qui existent dans certains pays au profit des particuliers contre les actes du pouvoir législatif, (стр. 175.—229.).

има за циљ да њих ослободи кривичне одговорности? Да ли они не би могли рећи: оба тадашња законодавна фактора, привремена влада и Народно Представништво, сложили су се на то: да нас ослободе одговорности, а то је исто као када би се донео закон којим се један окривљени ослобађа?

58. — Ова примедба у корист краљеубица заслужује да се узме у претрес, што ћемо и да учинимо у жељи да, и поред грозоте коју осећамо наспрам крвопролића од 29. Маја за које су краљеубице криве, извидимо да ли одговорност тих људи није, ма на који то начин било, покривена.

50. — Шта је закон? То је законодавчева воља изражена у форми коју Устав одређује. Како су законодавну власт, по Уставу од 6. Априла 1901., вршили Краљ и Народно Представништво, то је законодавчева воља, под владом тога Устава, била, дакле, сагласност ових двају законодавних фактора. Кома је, пошто је Краљ Александар био убијен, припадала друга половина законодавне власти? Једна њена половина, као што смо објаснили, припадала је Народном Представништву.

Устав од 1901. предвидео је био, на случај Краљеве смрти, наименовање једног намесништва. На то се одnose чланови 19. до 24.. Чланови 19., 20., 21, и 22. тичу се случаја кад Краљ остави наследника, док члан 23. говори о случају кад Краљ не остави живог наследника, али је Краљица, која је преживела Краља, трудна у тренутку монархове смрти. У првом случају, питање о регенству различно се решава, према томе да ли има или нема у Краљевој породици један члан способан да врши намесничке функције. У последњем случају, предвиђеном у члану 23., намесништво састављају председници Сената, Државнога Савета и Касационога Суда, и врше краљевску власт до рођења престолонаследника.

60. — Видели смо да после убиства Краља Александра није образовано намесништво. Да ли је то било саобразно Уставу? То је врло сумњиво. Истина, каже се да Устав није био предвидео ни регулисао случај кад умрли Краљ није оставио ни наследника ни удовицу. Пошто чланови који се тичу намесништва претпостав-

љају да је Краљ бар оставио трудну Краљицу, то се они, по овоме мишљењу, не могу применити на случај кад овај услов *minima* за образовање намесништва није испуњен,

Али, зар се не би могло рећи да овде треба поступити по аналогiji? Зар ситуација створена убиством Краља Александра није била слична са случајем предвиђеним у члану 23.? Не само сличности, већ ту чак, до извесне границе, има и идентичности: и у једном и у другом случају недостаје *жив* наследник. Претпоставка, изражена у члану 23., разликовала се од стања после смрти Краља Александра само у колико је била реч о Краљици: чл. 23. претпоставља да је Краљ оставио трудну удовицу, а то код Краља Александра није био случај. Али, идентичност ових двеју ситуација постаје дефинитивном, кад се узме да Краљица, коју чл. 23. предвиђа, не роди наследника: тада смо у оба случаја без наследника. Е па добро! намесништво, онакво какво је установљено чланом 23., несумњиво би продужило функционисати до избора новог Краља и поред тога факта што Краљица није дала земљи наследника престола, а то значи да је једно такво регенство требало организовати и после 29. Маја 1903., јер је то исти случај. Ми мислимо да је Устав од 6. Априла 1901. *implicite* предвидео чланом 23. и случај кад Краљ није никако оставио наследника, случај који је реализан догађајем од 29. Маја 1903..

61. — Устав од 1901. предвидео је само ова два случаја вршења краљевске власти: вршење краљевске власти од стране Краља и вршење краљевске власти од стране намесништва. О каквом трећем вршењу те власти нема ни речи ни у једном уставном пропису. Специално, нигде нема хипотезе да краљевску власт врши министарство. У том реду мисли може се цитирати само члан 22. Устава који се тиче случаја кад Краљ није наименовао намеснике за живота, и тада је министарство дужно, за десет дана по Краљевој смрти, сазвати Народно Представништво које ће изабрати два намесника који ће вршити, са председником Сената као трећим намесником, краљевску власт до пунолества наследника престола или до пунолества оног члана краљевског

дома који би био намесник по праву. Ако министарство врши краљевску власт у времену између Краљеве смрти и избора двају намесника, то је зато што друкчије не може бити. Потребно је да постоји неко који ће вршити краљевску власт до тренутка док се не избере намесништво. Али, овај законски пропис, применљив само на случај предвиђен у члану 22., не може се проширити и на неки други случај. Свакако, он не може бити примењен на једну онакву ситуацију као што је она која је наступила после смрти Краља Александра, јер ту није било наследника кога претпоставља члан 22.. Из тога излази, да је једини пропис који се је могао на такву ситуацију применити био члан 23. Устава.

62. — У осталом, ако се може дати привремено вршење Краљеве власти једном министарству наименованом од Краља који је умро, дакле наименованом од шефа извршне власти који је за то наименовање био надлежан (чл. 10., ал. 2. Устава од 1901., чл. 38., ал. 2. садашњег Устава, од 5. Јуна 1903.), није тако и са једним кабинетом који је образован једино вољом његових чланова. Истина, Народно Представништво, својом изјавом од 2. Јуна 1903., задржало је Авакумовићев кабинет на влади, али ми знамо да то Народно Представништво није, међу својим атрибуцијама, имало и то право да назначује ministre, јер то право долази искључиво у надлежност шефа управне власти. Ко је био компетентан да образује кабинет, то је било регенство састављено на начин предвиђен у чл. 23., и тај кабинет је сасвим могао бити, ако се хоће, и кабинет Авакумовићев.¹

63. — Закључак свих ових објашњења јесте тај да, узимајући баш да се изјава Народног Представништва и акат привремене владе могу схватити у том смислу да су се њима хтеле краљеубице ослободити

¹ Додајмо још овај разлог: у случају кад Краљ умре и остави трудну уговницу, Устав се задовољава намесништвом састављеним од председника Сената, Државног Савета и Касационог Суда — једно изузетно намесништво, зато што је то намесништво трајало кратко време, највише 300 дана (најдужа гестација код жена). Трајање таквог регенства би било, исто тако, кратко и у случају кад Краљ не би оставио ни наследника ни трудну удовицу, јер се избор новог монарха мора што пре извршити.

одговорности, та сагласност не би ипак сачињавала закон, јер привремена влада није имала карактер једног законодавног фактора. То је била просто једна група људи, која је, противно Уставу, узела у своје руке једну власт која јој није припадала.¹

64. — С друге стране ни воља Народног Представништва није могла *сама за се* сачињавати закон. Видели смо да се то Представништво, примајући акат привремене владе којим ова повраћа у силу Устав од 1901., од своје воље задовољило положајем у коме се налазе народна представништва у уставним монархи-

¹ Садашњи Устав, као и Устав од 1888., у овој тачки је потпунији. Он предвиђа случај кад се престо налази упражњен због Краљеве смрти. Члан 75., овако вели: „У случају кад Престо према одредбама овога Устава остане без наследника, Министарски Савет ће узети Краљевску власт у своје руке. — Он је тада дужан да, најдаље за месец дана од дана смрти Краљеве сазове Велику Народну Скупштину која ће решити о Престолу“. Зашто Устав од 1901. није имао одредбе о томе? Да ли Краљ Александар, који је био неспокојан због неизвесности односно питања о наследнику престола, није хтео, из сујевеља, предвиђати и у самом Уставу случај да он умре без наследника? Наше тумачење члана 23. Устава од 1901. има и једну практичну добру страну. Ако се претпостави да је овај Устав усвојио, у тој тачки, систем Устава од 1888., тај систем не би могао бити примењен после 29. Маја 1903., јер по томе систему, као што смо видели, извршну власт врши, у случају кад умрли Краљ не остави наследника, његово последње министарство до наименовања новог монарха, а министарства Краља Александра тада, 29. Маја, није било: Пошто је председник тога министарства био убијен, нестало је и његовог министарства. То значи да у земљи више није било извршне власти. Али, кад се усвоји наше гледиште, то јест кад се и на тај случај примени члан 23. Устава од 6. Априла 1901., онда је извршне власти било и даље, и после Краљевог убиства, и ако је последње министарство Краља Александра било уништено убиством свога председника; по нашем гледишту, требало је само да председници Сената, Касационог Суда и Државног Савета образују извршну власт (регенство). Са нашим тумачењем долазило се, дакле, и под режимом Устава од 6. Априла 1901., до тог повољног резултата да би случајеви кад земља, после насилне смрти Краљеве, остане, од сваке руке, без извршне власти, били много ређи.

Да додамо још и ово: треба избегавати да функције шефа управне власти врши једно министарство. Ми знамо да је шеф извршне власти по закону неодговоран, и да његови министри за њега одговарају. У случају кад министарски савет врши *per interim* функције шефа извршне власти, да ли министри треба такође да буду неодговорни? Ако се одговори афирмативно, ко би тада одговарао за њихове акте? Све се, на против, свршава врло просто, кад намесништво врши функције шефа управне власти. Намесништво је као и монарх неодговорно, али постоји министарство које одговара за акте које су намесници потписали.

јама, то јест Народно Представништво је својевољно пристало да врши само једну половину законодавне власти.

Народно Представништво било је и само добро свесно свога правног положаја и домашаја своје власти; то се види по преамбулу (уводу) у Устав од 5. Јуна 1903.. Као што знамо, овај Устав заменио је онај од 6. Априла 1901.. Ево тога увода: „Влада Краљевине Србије проглашава и објављује свима и свакоме, да је Народно Представништво, на основу одлука Народне Скупштине и Сената од 2. Јуна 1903. године, решило, и да је она потврдила и потврђује: Устав за Краљевину Србију“. Народно Представништво је, као што показује овај увод, делило са привременом владом законодавну власт не само у погледу обичних закона већ чак и погледу закона уставних. Јер, да је Народно Представништво сматрало да је суверена власт лежала у њему и једино у њему, како би онда привремена влада могла себи дати власт да *пошврђује* то јест да *санкционише* његове одлуке? Одлукама суверена не треба никакве потврде, зато што оне долазе од једне власти изнад које и поред које нема друге власти. Тај факат, пак, што је вотирање Устава од 5. Јуна 1903. од стране Народног Представништва требало још да ратификује и привремена влада доказује да Народно Представништво није било суверено.¹

¹ Да ли би се могло тврдити да је привремена влада потврдила Устав као пуномоћник новог Краља који је 2. Јуна 1903. већ био изабран, тако да је та влада, само у оном моменту када је са Народним Представништом измењала оне декларације, а зато што тада још није било мандатора, Краља, била законодавни фактор?

Овде треба негативно одговорити. Прво, привремена влада није потврдила Устав као Краљев мандатор. Акат промулгације Устава о томе ништа не говори. Најзад, према Уставу од 1901. који је важио до тренутка публикације Устава од 5. Јуна 1903.. „Краљ одређује Прокламацијом или Указом ко ће вршити уставну краљевску власт и у којим границама, кад Он пође ван земље“. Такву прокламацију или указ нови Краљ пред долазак свој у Србију није дао. У оставом не даје се појмити да један монарх може ма кога овластити да мења Устав у његовом одсуству.

Из овога излази да је привремена влада потврдила Устав од 1903. у својству шефа управне власти, и чим је присвојила себи једну такву власт после Краљевог избора, она је ту власт тим пре била присвојила пре њего-

65. — Решење би било сасвим друкчије да се је Народно Представништво, једном сакупљено, прогласило *сувереном* земље, по угледу на Француски Конвенат (1792.—1793.). У том случају оно би могло доносити пуноважне законе без потребе да своје одлуке подноси привременој влади на одобрење, влади која би тада била само извршни одбор Народног Представништва. Али, у жељи да избегне један нови апсолутистички (конвентовски) режим, као и у намери да суседним земљама од којих ни једна није имала републикански облик владавине, представи Србију, чак и за време док још у њој није било Краља, као уставну монархију, Народно Представништво се нашло побуђено да за себе задржи само једну половину законодавне власти.

66. — Узмимо сада баш и то да је привремена влада могла пуноважно вршити краљевску власт и да би једно намесништво, специјално оно о коме говори члан 23. Устава, у овом случају било неуставно, па извидимо да ли би се, бар под том претпоставком, изјаве привремене владе и Народног Представништва (од 2. Јуна 1903.) могле сматрати као закон. И заиста, зар се не би могло овако резоновати: пошто је Устав био нејасан у томе ко је имао, у онаквом случају какав се остварио 29. Маја, да врши краљевску власт, у интер-

вог избора, то јест у тренутку кад је дошла у контакт са Народним Представништом (2. Јуна 1903 год.).

Најзад, да поновимо, чим се Народно Представништво сложило са привременом владом да се поврати Устав од 1901., по коме је Народно Представништво имало само једну половину законодавне власти, то Народно Представништво није било, само за се, надлежно за доношење закона. А кад се та тачка прими, долази се логично до тога, да треба сматрати привремену владу као други законодавни фактор. Ако се та тачка не би примила, дошло би се до апсурдног резултата да у Србији, пре Краљевог избора, није било законодавне власти.

Додајмо још и то да је, и по нашем мишљењу, то била аномалија: што је привремена влада наставила да врши законодавне функције, пошто је Краљ већ био изабран и пошто се је он био примио српског престола. Од тога тренутка, нови монарх је био пуноважно Краљ, и факат што се је он налазио у том тренутку у иностранству, ништа не смега тачности овога тврђења, као год што и заклетва коју је положио, дошавши у Србију, није била ништа друго до једна религиозна церемонија без важности за питање односно момента кад је изабрани кандидат постао Краљ.

валу времена између Краљеве смрти и избора новог Краља, то је Народно Представништво, као једини уставни фактор који је тога момента постојао, једино било надлежно да у тој тачки Устав протумачи и примени. И Народно Представништво је то и учинило, у том смислу да, у том међувремену, краљевска власт треба да буде у рукама једног министарства а не регенства. А пошто је насилно нестало последњег кабинета Краља Александра због убиства његовог председника генерала Цинцар-Марковића, ново министарство је, у недостатку шефа државе, могло постати само једним наименовањем од стране Народног Представништва.

Наше је мишљење, да, чак ни под том претпоставком (да је привремена влада легално вршила *per interim* краљевску власт), закон који би краљеубице кривичне одговорности ослобођавао не постоји.

Да се потрудимо да то и докажемо.

67. — На првом месту, у прилог нашега тврђења, има један аргуменат који ћемо назвати *материални аргуменат*. Тај је аргуменат то: што односно ослобођења краљеубица од кривичне одговорности, не постоји никакав споразум, сагласност, између привремене владе и Народног Представништва. Закон постоји онда кад се оба законодавна чиниоца сложе на то: да се извршен однос који се тиче државе или појединаца, или и државе и појединаца у исто време, на извршен начин регулише. Заједничка воља тих чинилаца треба да буде управљена ка једном одређеном циљу, то јест она треба да има свој предмет.

Међутим, каква је била воља привремене владе у погледу краљеубица? Ево пасуса, већ цитираног, из акта привремене владе (од 2. Јуна 1903.) који се на то односи: „... Влада оставља Народно Представништву оцену догађаја од 29. Маја ове године и рада данашње владе после тога догађаја“. Као што се види, влада овде ништа не вели о питању о судској одговорности краљеубица. Прилазећи ћутом преко начина на који су краљеубице лишиле престола Краља Александра, привремена влада се ограничила једино на то да изјави како оставља оцену Народног Представништва катастрофу од 29. Маја. Могло би се претметити да се одобравање те

катастрофе, од стране владе, налази имплицитно у самом факту што су се међу члановима привремене владе налазила тројица, која су била умешани у убиства извршена оне жалосне ноћи. Али, ми ћемо на то одговорити: да би, баш и онда да су министри који су у тим убиствима били невини, знали за саучесништво тројице својих колега — о чему се сасвим може сумњати — било арбитрарно тврдити да су, и они, у својој души желели ослобођење краљеубица од стране Народног Представништва. Јер, лако је појмити да су они чланови владе, који нису били имали никаква учешћа у убиствима од 29. Маја, пристали да, чак и са самим краљеубицама, образују кабинет: требало је по сваку цену имати одмах једну владу и тиме спречити анархију и грађански рат. Ићи даље од тога и претпостављати да су ти чланови привремене владе баш хтели да Народно Представништво ослободи одговорности њихове колеге краљеубице, било би мислимо наметати им мере које су они могли сасвим немати.¹

У осталом сва су ова разлагања непотребна, јер је извесно да у цитираној реченици привремене владе нема предлога да Народно Представништво ослободи краљеубице од одговорности. У тој реченици се налази само позив да оно, Народно Представништво, *оцени* речени догађај, а то је сасвим нешто друго.

68. — Истина, има једна реченица у којој влада каже: „Влада са задовољством констатује да је, потпомогнута свесним држањем народа и патриотске јуначке српске војске, одржала у земљи потпун ред и мир“, али та се реченица не може никако тумачити у том смислу да је влада њоме хтела да изрази своју жељу да се краљеубице ослободе. Похвала коју ту привремена влада упућује српској војсци односи се, као што се види, на потпомагање у одржавању реда и мира, похвала која је тако исто исто била упућена

¹ Можда се је привремена влада уздржала да да своје мишљење о догађају од 29. Маја 1903. зато да би решавање Народног Представништва изгледало што слободније, али ова примедба ни најмање не ослабљава наше тврђење да се предлог да се краљеубице ослободе судске истраге не налази нигде написан у владином акту.

и народу, који — а то је бар неоспорно — није никако имао учешћа у Краљевом убиству.

69. — Какво је сада мишљење Народног Представништва дало о догађају од 29. Маја, у свом одговору на акат владин? У опште се мисли да је оно потпуно одобрило крвопролиће извршено те ноћи. Ипак је сасвим допуштено сумњати у то, кад се има у виду начин на који је редигована изјава Народног Представништва. Народно Представништво, истина, вели да, са одушевљењем, прима ново стање ствари које је произишло из догађаја од 29. Маја, али из тога се не мора извести да је оно одобрило и пут којим се до тога стања дошло. Може се поздравити ослобођење земље од једног тиранина — ми се само тако изражавамо, не тврдећи да је Краљ Александар био тиранин — па ипак не одобрити убиство које је над њим извршено. Нама изгледа да су то две ствари које се могу потпуно одвојити једна од друге.

70. — Народно Представништво је, вели се, прокламовало у својој изјави своју солидарност са војском, а то не може значити ништа друго до одобравање Краљевог убиства у коме су официри играли главну улогу. Али, изгледа да и тај аргуменат не може да опстане: Како се може узети да је Народно Представништво, истичући своју једнодушност, у осећајима, *с војском*, хтело тиме ослободити краљеубице, кад се зна да је врло мали број официра (од прилике њих шесет од две хиљаде) узео учешћа у убиству монарха? Зар није логичније тумачити ту реченицу у том смислу да је Народно Представништво хтело, њоме, да посведочи своју захвалност војсци за њено мирно држање после убиства њеног врховног команданта, држање које је, можда, спасло Србију грађанског рата? То се тумачење у толико пре може примити што Народно Представништво упућује војсци тај комплимент, да је она увек била „потпора реда и законитости“. Да ли, случајно, није Народно Представништво мислило да убити Краља, Краљицу и министре значи показати своју приврженост реду и законитости?! Речи: „Народно Представништво сматрајући њен (војскин) рад и поступак у овој прилици као израз тешких и критичних

тренутака“, могу сасвим имати то значење да је војска, чији је врховни шеф био убијен, ипак добро учинила што није узела, према краљеубицама, оне мере које су јој диктовале војничке дужности према њеном убијеном команданту, а зато баш да се не би, као што смо и горе рекли, дошло евентуално до једне братоубилачке борбе која би вероватно, повукла за собом у пропаст државе.

71. — Изјава Народног Представништва доста је вешто, изгледа, редигована: с једне стране она не садржи никакав напад на краљеубице, како не би ситуацију, већ и без тога довољно опасну, погоршала; с друге стране она не одобрава изречно извршена убиства, вероватно у циљу да остави отворено питање о кривичној одговорности извршилаца тих убиства.

72. — Анализа изјаве привремене владе и изјаве Народног Представништва, не може нас, као што смо видели, да убеди у то да су се те две власти сложиле у том смислу да се краљеубице ослободе. Другим речима, чак и када би се, у погледу форме и надлежности, ове две изјаве, узете заједно, могле сматрати за закон, ни тада се не може рећи да те изјаве ослобођавају краљеубице, јер у њиховој садржини нема ни речи о том ослобођењу.

73. — Ово је тврђење, неоспорно, тачно односно акта привремене владе, тачка коју смо довољно расправили. А што се тиче Народног Представништва, његова изјава, баш и када би се могла тумачити у смислу за краљеубице повољном, не би овима била од помоћи у погледу питања о њиховој судској одговорности, јер Народно Представништво не сачињава, само собом, законодавну власт.

74. — Да пређемо сад на испитивање једне последње тешкоће, а на име, да ли се може, полазећи од те тачке: да изјаве привремене владе и Народног Представништва треба да буду, и поред наших примедба, протумачене у смислу ослобођења краљеубица, рећи да ове две изјаве, заједнички посматране, имају карактер закона?

На ово ћемо питање негативно одговорити. На првом месту, постоји та неправилност: што су Сенат

и Скупштина заједно решавали, док према члану 45. Устава од 1901. оба дома треба да држе своје седнице одвојено, осим оних случајева, када Устав изреком наређује заједничко решавање, међу којима се не налази и вршење законодавне власти од стране Народнога Представништва. Следствено, ако је привремена влада хтела да изда закон о одговорности или боље о неодговорности краљеубица, требало је да она такав предлог поднесе прво Скупштини па онда Сенату (члан 47.), а то правило није овде респектовано.

75. — У корист наше тезе може се навести још и овај важан аргуменат:

Закон, то је, казали смо, сагласност између два законодавна фактора о извесним, прецизно одређеним, односима. У ком се тренутку може рећи да та сагласност постоји? После санкције закона. Члан 10. Устава (ал. 3.) од 1901. наређује у том погледу, да Краљ потврђује и промулгује законе. Да ли се може рећи, да један законски предлог који је влада у Краљево име поднела и који је Народно Представништво усвојило сачињава већ закон? Ни најмање. Овај предлог, вотиран од Народнога Представништва, треба још да буде и санкционисан од стране монарха, и ако овај одбије санкцију, закона неће бити, ма да је он, монарх, био пристао на то да се законски предлог поднесе Народном Представништву. Овај пристанак монархов не може заменити санкцију; монарх је себи задржао право да, накнадно, реши дефинитивно (после гласања о предлогу) да ли ће ставити или на своју санкцију на изгласани пројекат.

А тога баш битног услова за постојање једног закона нема. Привремена влада није санкционисала одлуку Народнога Представништва о догађају од 29. Маја 1903.. Влада је поднела том Представништву свој пројекат о ослобођењу краљеубица од одговорности, — ми, наравно, то само претпостављамо — али, кад је тај пројекат Народно Представништво изгласало, привремена влада га није санкционисала. Дакле закона нема.

Да је привремена влада добро познавала правила о доношењу закона, види се из промулгације Устава од 5. Јуна 1903.. Та влада није налазила да је то било

довољно што је Народно Представништво изгласало овај Устав, па да тим самим буде Устав од 1901. укинут и новим замењен, и због тога је она сматрала за потребно да нови Устав потврди. Да цитирамо још једаном тај акат владин да бисмо показали тачност свога тврђења: „Влада Краљевине Србије проглашава и објављује свима и свакоме да је Народно Представништво, на основу одлука Народне Скупштине и Сената од 2. Јуна 1903. године, решило и да је она потврдила и потврђује Устав за Краљевину Србију....“ И привремена влада је то добро учинила, јер без њене санкције земља не би променила Устав, пошто Народно Представништво није, ни по Уставу од 1901., имало суверену власт.

После санкције долази промулгација која није ништа друго него састављање акта којим се констатује да је монарх потврдио изгласани закон (чл. 10. ал. 3. Устава од 1901.). Затим долази публикација, потребна, да би, према члану 49., нови закон постао обавезан. Ни један од ових двају аката, како промулгација, тако и публикација, није у овом случају, извршен. У осталом, то је сасвим природно што тих аката није било, чим није било ни закона који их условљава.¹

76. — Изјава привремене владе може се једино сматрати као нека врста престоне беседе а изјава Народнога Представништва као нека врста адресе. А престона беседа са адресом не сачињава закон, па чак и онда када адреса не би била ништа друго него понављање престоне беседе. Ова два акта само су политички програм странке која је на влади и њена оцена опште политичке ситуације у земљи или оцена извесних спољашњих и унутрашњих догађаја, а тај се програм и та оцена мењају с партијама и с временом. Нико и никад није мислио ни покушавао да са законом изједначи ону сагласност која се манифестује, приликом отварања парламентских седница, у односима министарства и већине Народнога Представништва.

77. — Да су краљеубице још мање ослобођене

¹ Изјаве привремене владе и Народнога Представништва изишле су у „Српским Новинама“, али то је само публикација двају аката који не сачињавају закон.

кривичне одговорности по мишљењу оних који налазе да је привремена влада учинила незаконитост, повраћајући политичку ситуацију која је, у земљи, постојала пре 25. Марта 1903., једва да је потребно то и споменути. По томе мишљењу, 29. Маја 1903. Србија је била не само држава већ шта више и уставна држава, и после Краљевога убиства требало је поступити на начин одређен у Уставу који је тада владао (Устав Априлски). Остављајући на страну питање о вршењу извршне власти између 29. Маја и избора новог Краља (то јест не улазећи овде у то: како би се ово питање, у истом мишљењу, расправило), ми ћемо само навести да је, по том мишљењу, требало прво извршити сена торске изборе наређене још за живота Краља Александра за 5. Јуни 1903., а затим наименовати Краља од стране Народног Представништва, образованог од Народне Скупштине изабране 19. Маја 1903. и Сената, састављеног од сенатора означених декретом Краљевим од 25. Марта 1903. и оних који би били изабрани 5. Јуна.¹ Јер Народно Представништво, распуштено 25. Марта 1903. Краљевим указом, није више постојало и сачињавало је, 2. Јуна 1903. када је, после владине изјаве од 29. Маја 1903., нови Краљ изабран и Устав изгласан, само један нелегалан скуп људи.²

¹ После државног удара од 25. Марта 1903., нови избори за Скупштину били су извршени 19. Маја 1903.. Сенаторски избори су били наређени за 5. Јуни 1903., кад је Краљ Александар био већ мртав. (Да напоменемо да је по Уставу од 1901. било две врсте сенатора: изборних и неизборних сенатора).

² Не улазећи у детаље питања о легалности сазива Народног Представништва, распуштенога 25. Марта 1903., ми ћемо само рећи то да је Народно Представништво, Сенат и Скупштина, било несумњиво надлежно за избор Краља. Примедба да је требало приступити избору нове Скупштине, као и избору изборних сенатора зато што Народно Представништво, распуштено 25. Марта 1903., није било изабрано с обзиром на избор новог монарха не одвраћа нас од нашег мишљења. Под владом Устава од 1869., који је био замењен Уставом од 1901., Велика Народна Скупштина имала је власт да бира Краља као и да решава о изменама у Уставу. Устав од 1901. укинуо је установу Велике Скупштине и ставио у надлежност Народног Представништва, Скупштине и Сената, избор Краља и уставне измене. Надлежност Народног Представништва под владом овога последњег Устава била је, дакле, неограничена. Из тога излази да је једно Народно Представништво могло за време тога Устава приступити и избору Краља, и ако није било изабрано и с погледом на тај специјалан задатак. Привремена влада Авакумовићева је могла (ми апстрахујемо овде питање о нелегалности те владе), без

§ 5-ти

78. — Пошто смо тако покушали доказати да краљеубице нису ослобођене изјавом привремене владе и Народнога Представништва, изјаве које смо анализовали у прошлом параграфу, да пређемо сада на последње питање које је још предмет ове расправе, на питање о томе: на који начин Србија треба да изиђе из ситуације у којој се данас налази због краљеубица.

79. — *Прво решење.* — Оно би се састојало у амнестији краљеубица.

И ако се убиство никад не сматра као политички злочин — писци и законодавства се у томе слажу — краљеубице би могле бити амнестиране из тог простог разлога што се у Србији, као што смо видели у § 1-ом, амнестија може да примени и на убиства.¹

Ово би решење ставило краљеубице у потпуну сигурност, јер амнестија, уништавајући правну повреду, чини немогућном сваку судску истрагу. Параграфи 29. (ал. 6.) и 161. (ал. 1.) Кривичнога Судскога Поступка имају тај смисао.

И поред тога дејства амнестије веома повољнога за њих, изгледа да краљеубице ипак не желе да им се амнестија да. Амнестија, истина, брише деликат на који је примењена, али она, при свем том, амнестирано дело сматра као кажњиво, као кривицу: иначе би она, амнестија, била непотребна. Међутим, краљеубице не би хтеле да се са њима поступи као са злочинцима којима се даје амнестија из политичких обзира. Они тврде, да су извршили једно лепо и патриотско дело, а таква дела не могу, сигурно, бити предмет амнестије. Амне-

сумње, распустити Народно Представништво, да је сматрала да оно више није израз народне воље и приступити новим изборима; али та оцена спадала је у компетенцију владе, што значи да Устав није био тиме повређен, што је речено Народно Представништво, које је влада сматрала као сагласно са вољом народа, изабрало новог Краља. (Видети нашу расправу о Уставу од 6. Априла 1901. напред цитирану, први део, стр. 7.).

¹ Али то средство се може употребити само пре судске истраге против краљеубица. Занаста, ми знамо да садашњи Устав, који допушта у опште амнестију (чл. 50.), забрањује аболуцију за неполитичке деликте (чл. 51.). Следствено, одлука којом би се краљеубице амнестовале за време истраге била би незаконита и судови је не би могли применити, јер су они обични а не политички преступници.

стија би за њих била знак осуде од стране извршне власти, док су их, по њима, Сенат и Скупштина као народни представници издигли у ранг хероја и првих синова отаџбине. Они не пристају никако да их амнестија лиши оних похвала које им је, веле, одало Народно Представништво.

80. — Краљеубице имају овде да бирају. Ако хоће да буду заштићени од судске истраге, они треба да допусте да им се да амнестија, факат који би их лишио својства људи који су учинили једно добро дело. Или, пак, ако хоће да задрже и даље то својство, онда су приморани да остану у данашњем положају, у коме немају да страхују од судске истраге, не на основу законских прописа, већ на основу тога факта што располажу материалном, физичком, силом у држави (војском), тако да нико није у стању предати их суду. Али, ако једног дана они буду оборени са садашњег положаја свога, они се излажу тада опасности да судовима буду на смрт осуђени. Ето то је тај избор који смо мало час наговорили. Изгледа да краљеубице претпостављају последњи излаз, заједно са евентуалношћу којој он води.

81. — Али има још једна препрека, сасвим друге врсте, која се противи амнестији краљеубица. То је интерес династије која је на влади. Наравно, по члану 50. Устава од 5. Јуна 1903. Краљ није одговоран за декрете које потпише, али овде није реч о законској одговорности; а што се, пак, тиче моралне одговорности, она пада и на Краља као и на његове министре.¹ Следствено и Краљ би био одговоран, с моралнога гледишта, због амнестије коју би дао краљеубицама. Међутим, да ли би било разумно, да он ослободи људе који су убили једнога монарха? Зар не би један такав акат донео штете његовом угледу у породици владалаца?

82. — *Друго решење.* — Друго би решење било ослободити краљеубице законом. Без сумње и ово решење садржи у себи оба недостатка која смо код претходнога решења констатовали. Али ови су недостатци, у овом случају, мање интензивни, На првом месту, осло-

¹ Видети нашу расправу, *Le monarque constitutionnel*, публиковану у *Revue générale du droit*, св. XXVIII. (1904.).

бођење законом достојније је и потпуније него ослобођење амнестијом, јер то ослобођење у исто време даје једновремено и Краљ и Народно Представништво, док је амнестија само акат шефа извршне власти. С друге стране, морална одговорност Краљева је увек мања, кад потпише једну одлуку Народнога Представништва него један министарски декрет, зато што Краљ може лакше одбити потпис министру него једној Скупштини који представља народ.

83. — Али ово решење има један врло озбиљан недостатак, недостатак који нисмо нашли код првога решења: оно би било неуставно. Јер, заиста, закон који би ослободио краљеубице повредио би члана 146. (алинеја 3.) Устава. Шта видимо у том пропису? У њему читамо, између осталог, и то: да се законодавна власт не може мешати у надлежност судске и административне власти, то јест у функције извршне власти. Које су атрибуције ове последње власти? Оне се састоје у примењивању закона. У чему се састоји примењивање кривичних закона? У суђењу и осуди криваца. Ако сад законодавна власт ослободи законом оне који су повредили какав пропис Кривичнога Законика, она би тиме зашла у област извршне власти, специјално у област судске власти: то би била она која би на окривљене применила закон који су они повредили. Равнодушно је то: да ли се ова примена састоји у непримењивању. Не применити закон то значи рђаво га применити. То је све.

84. — На другом месту, такав би закон био веома опасан. Њиме би се умањила вредност закона у опште. Кад су закони корисни? Кад се извршују. Кад се закони не би примењивали, то би било као и да их нема. Међутим, ми смо већ видели, у §§ II. и III. ове расправе, шта би било од једнога друштва у коме не би било закона. Законодавна власт која би хтела да један специјалан случај изузме од примене закона, тиме би се, делимично, уништила. Она би, на тај начин, ишла, у неку руку, на своје сопствено упропашћење. У осталом, један закон који, и ако би оставио, иначе, у снази дотичну одредбу Кривичнога Законика, не би дао да се та одредба примени на извесне лич-

ности, огрешо би се о један од основних принципа модерне државе: принцип једнакости пред законима како кривичним тако и грађанским. Један такав закон могао би се с пуним правом назвати неморалним.

85. — Судови би, признајемо, морали, на основу друге алиније члана 146. Устава, дати важности закону који би ослобођавао краљеубице. Ми смо већ рекли да српске судије не могу оцењивати уставност закона које примењују. Али, то ништа не смета да један такав закон буде не само једна *inelegantia iuris* већ и једна *inelegantia iuris* која би дефинитивно од Србије начинила земљу без принципа. Факат да краљеубице још нису предате суду, ма како он жалостан био, ипак остаје само један факат који може данас сутра престати. Али да један тако антисоцијалан факат буде консакриран законом, било би фатално по једну државу.

86. — *Закључак.* — Ми се надамо да смо доказали да су дела учињена 29. Маја противна прописима позитивнога права и то прописима Кривичнога Законика, и да се извршиоци тих дела, пошто их изјаве привремене владе и Народнога Представништва од 2. Јуна 1903. нису ослободиле, налазе непрестано под претњом судске истраге. И да би истрагу избегли, они неће да напусте власт. Рекли смо даље, да се њихово ослобођење амнестијом или законом мора одбацити и зашто. Још један други разлог ваља томе додати. Једна европска и цивилизована држава не може, а да не изложи опасности свој сопствени опстанак, одобрити таква дела каква су учињена у Србији 29. Маја 1903.. У кратко, долазимо до ове анормалне и опасне ситуације: једна група људи која је погазила најосновнија правила Кривичнога Законика остаје некажњена. Али има још нешто горе: ти људи, ако не формално а оно материјално, владају. Они који су убили стављени су на врх социјалне пирамиде.

Шта да се ради па да се изиђе из ове ситуације и да се да задовољења и моралу п позитивном праву? Једини је овај излаз: да се краљеубице предаду судовима. Нека се и о њиховом случају чује реч правде, као што се та реч сваки дан чује о много лакшим случајевима. Србија би тако прекинула једну ситуа-

цију која грози њеним најдражим интересима. Краљеубице веле да су 29. Маја убили из патриотизма, али им се не верује. Нека допусте да им се суди — позитивни закони то императивно наређују, — нека врате своју земљу у ред цивилизованих држава, нека је ослободе, својом покорношћу, закону несноснога теснаца у који су је довели, и тек тада могу они рачунати на то да ће свет, најзад, веровати у искреност њиховога тврђења да их је, при убиству Краља Александра, кретала љубав према отаџбини. Али дотле, ми имамо право да сумњамо у њихову добру веру.

ПОВОДОМ КЊИГЕ Г. ПЕРИЋА

Пред нама је књига: важна, јер расправља колико политичко толико и правно питање у животу народа, коме не достаје кураж за савесно решење истога; интересантна, јер се тиче нас и наших дана.

У овој књизи писац излаже принцип, да онај, који има власт мора и одговорити. У тој ма и моралној одговорности лежи и гаранција за законитост. Моралне одговорности за вршење власти нема, ако ову врши једно тело из више лица: не може се тада рећи да, па ма то било само морално, одговара лично ма који члан тога тела. С тога је конвентовски режим — то јест влада скупштине, која би, било по Уставу било само практички, имала сву власт, била најопаснија за законитост и лична права. Ту ни код једног посланика нема личне одговорности за оно, што скупштина ради.

По себи се разуме, да ни данашњи режим у Србији, који ми називамо Завереничким, није пробитачан ни са гледишта законитости а ни са гледишта личних гаранција. Режим је зато заверенички, јер завереници располажући војном снагом утичу, водећи рачуна само о својим погледима и интересима, на све земаљске послове од важности.

Како су завереници већа група људи, то по горњој теорији ни код једног од њих не постоји лична морална одговорност. Та морална неодговорност у толико је опаснија, што, располажући војном силом, кадри су, да својој вољи даду реална израза. Кад би се они уклонили из војске, тада би престала и та штетна аномалија у Србији: да владају морално неодговорни чини-

оци. Али завереници неће да се уклоне из војске, што би, губећи власт из руку, могли једнога дана одговорати пред судом за извршена убиства 29. маја 1903.

Зашто се они боје тога, када се, како су радикални листови после 29. маја тврдили, њима судити не може, јер су они одлуком Народног Представништва од 2. јуна 1903. ослобођени сваке одговорности одлуком тадашње суверене власти? Ако је ово тврђење тачно, онда је бојазан завереничка неумесна.

Ово питање поставља себи писац и на исто одмах и одговара: да завереници нису ослобођени реченом одлуком Народног Представништва кривичне одговорности.

Констатујући, дакле, да су завереници непрестано кривично одговорни и да општи интереси императивно налажу, да они из војске изађу, писац прелази даље на то питање, на који начин питање о кривичној одговорности завереника може бити скинуто са дневна реда?

Писац предвиђа два начина за заверенике повољна: амнестију и закон.

У оба случаја њима се више не би могло судити, због чега би они тада могли слободно, без страха на општу корист војску напустити.

И ако би се питање о кривичној одговорности завереника на тај начин скинуло са дневног реда, и завереницима омогућио излазак из војске без опасности за њину егзистенцију, писац ипак не предлаже ни једну од горње две солуције и налази им мане било са гледишта Устава, било са гледишта основног начела културних земаља, да закони морају имати своју примену. Аутор предлаже суђење завереницима, које би дефинитивно скинуло са дневног реда то питање, које би задовољило мало час споменуту потребу културних држава, да се сачува поштовање примени закона, а понаособ закона јавног карактера, као што је казнени законик.

Толико г. Перић.

Лист „Смотра“, као тумач читавог једног правног реда, сматрала је за дужност, да буде издавач овој расправи: јер ако и ко, оно адвокати дужни су да дигну свој глас противу злочина, па ма колику протекцију

он буде уживао. Глас адвоката чуо се на свим преким судовима у овој земљи; правда пак захтева, да се глас адвоката чује нарочито онда, када се убија без саслушања и пресуде.

Адвокат, који тужи, види пред собом злочин и он не пита за побуде. На суду је да цени, заслужују ли те побуде призрења, или не.

Политичари могу тврдити, да нема више завереничког питања: они, који сматрају да је спас држави у поштовању закона, сматрају, да завереничко питање не може бити скинуто са дневног реда, док се судском пресудом не расправи, или док се највишом милошћу заборава не преда.

М. П.

